

ΟΙ ΠΑΘΟΓΕΝΕΙΕΣ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΘΕΣΜΩΝ ΣΤΗ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Γρηγόρης Αυδίκος, Δικαστικός Πληρεξούσιος ΝΣΚ, Δ.Ν.

1. Εισαγωγικά

Είναι αλήθεια ότι το Σύνταγμα του 1975 έχει να επιδείξει σημαντικά επιτεύγματα¹, που μόνο μικρά δεν μπορούν να χαρακτηριστούν². Από την άλλη δεν μπορεί κανείς να παραγνωρίσει κανείς ότι το Σύνταγμα του 1975 και οι συνταγματικοί και πολιτικοί θεσμοί που αυτό θεμελίωσε δεν κατάφερε να αποτρέψει μια σειρά από συνταγματικές παθογένειες και ελλείμματα στην πολιτική ζωή, τα οποία φώτισε και ανέδειξε η κρίση που άρχισε το 2010. Στο πλαίσιο αυτό γίνεται έντονη συζήτηση³ για τυχόν συνταγματική αναθεώρηση και το περιεχόμενο αυτής και την τυχόν έκταση της, αν δηλαδή θα είναι αναθεώρηση μικρών τομών ή μια γενναία αναθεώρηση ή ίσως και συντακτική συνέλευση. Η μελέτη, όμως, των παθογενειών των συνταγματικών θεσμών του Συντάγματος του 1975 και ιδίως αυτών που αναδείχθηκαν κατά την τρέχουσα κρίση από το 2010 και ύστερα, απαιτεί μια διαχρονική εξέταση των παθογενειών των συνταγματικών θεσμών σε όλη την ελληνική συνταγματική ιστορία. Και αυτό διότι το ισχύον Σύνταγμα της Ελληνικής Δημοκρατίας, όπως και κάθε Σύνταγμα, καθώς και η εφαρμογή αυτού στην πράξη δεν αποτελεί ένα απομονωμένο από την ιστορική διαδρομή της χώρας φαινόμενο. Αντίθετα αποτελεί την κατάληξη μιας μακράς συνταγματικής ιστορίας, που ξεκίνησε με την επανάσταση του 1821 και τα Συντάγματα του Αγώνα και γνώρισε τόσο στιγμές ανόδου⁴ όσο και στιγμές πλήρους απομάκρυνσης από τη συνταγματική νομιμότητα. Επιπλέον το περιεχόμενο του σε μεγάλο βαθμό έχει λάβει υπόψη του την ελληνική συνταγματική ιστορία και τα προβλήματα που εμφανίστηκαν κατά τη διάρκειά της⁵. Αντικατοπτρίζει το συσχετισμό των κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων της εποχής του και σε κάποιο βαθμό τις υποκειμενικές πεποιθήσεις των

¹ Δρόσος Γ., Συνταγματικός λόγος, πολιτειακή κρίση και Αριστερά, *The Books' Journal*, τευχ. 30, Απρίλιος 2013, σελ. 7-8, προσβάσιμο και στο www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση στις 14.01.2015)

² Όπως ορθά παρατηρείται σε Αλιβιζάτος Ν., Τσακυράκης Σ., Βενιζέλος Ε., «Εν ου παικτοίς», Ποικίλη Στοά, Αθήνα, 2016, σ. 27

³ Ενδεικτικά: Δρόσος Γ., Συνταγματικός λόγος, πολιτειακή κρίση και Αριστερά, *The Books' Journal*, τευχ. 30, Απρίλιος 2013, σελ. 26 επ., προσβάσιμο και στο www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση στις 14.01.2015), Μανιτάκης Α., οπ.π., Παπαδοπούλου Α., Μορφές «Άμεσης Νομοθεσίας»: Δημοψήφισμα και λαϊκή νομοθετική πρωτοβουλία, προσβάσιμο στο www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση στις 12.01.2015), Αλιβιζάτος Ν., Ποια δημοκρατία για την Ελλάδα μετά την κρίση; Για την αποκατάσταση των λέξεων και του νοήματος του, Πόλις, Αθήνα, 2013, Καλτσώνης Δ., Η αναγκαιότητα συντακτικής συνέλευσης και η ολοκλήρωση του κύκλου της Μεταπολίτευσης: Αντί για πρόλογο, δημοσιευμένο στο Καλτσώνης Δ. (επιμ), Η συνταγματική αναθεώρηση του 1975: κατ'άρθρο κυβερνητικά σχέδια και τροπολογίες κομμάτων και βουλευτών (Τα Ελληνικά Συντάγματα τ. II), Ξιφαράς, Αθήνα, 2011, Δημητρόπουλος Α., Το Δημοψήφισμα με Πρωτοβουλία των Πολιτών ως κορυφαία πρόταση αναθεώρησης του Συντάγματος, προσβάσιμο στο www.constitutionalism.gr (πρόσβαση στις 16.01.2015).

⁴ βλ. Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Αντ. Σάκκουλας, 1981, Αθήνα, σ. 19

⁵ Ενδεικτικά μπορεί κανείς να σημειώσει, ως παραδείγματα του γεγονότος ότι το Σύνταγμα του 1975 έχει λάβει υπόψη του την ελληνική συνταγματική ιστορία ότι καταργεί τη βασιλεία, η οποία πολλακώς στη συνταγματική μας ιστορία υπήρξε παράγοντας αστάθειας και παθογένειας στην λειτουργία του πολιτεύματος καθώς και ότι δημιουργεί για πρώτη φορά ένα τόσο ισχυρό πρωθυπουργό.

δημιουργών του⁶, πλην όμως διαθέτει σχετική αυτοτέλεια και ως εκ τούτου αυτό διαμόρφωσε τη δική του πορεία ανεξάρτητα από τους συσχετισμούς της εποχής που το γέννησαν και ανεξάρτητα από τις πεποιθήσεις και προθέσεις των δημιουργών του. Επιπλέον οι αιτίες για τις ελλείψεις και τις αδυναμίες του βρίσκονται σε μεγάλο βαθμό στη συνταγματική ιστορία. Ως εκ τούτου για να εκτιμήσει κανείς τις παθογένειες του ισχύοντος Συντάγματος, θα πρέπει να αναζητήσει τα προβλήματα που αυτό επιδίωξε να επιλύσει, τον τρόπο που επέλεξε να απαντήσει στις προκλήσεις του καιρού του σε συνδυασμό με τα προβλήματα και τις προκλήσεις που αυτό συνάντησε στη δική του ιστορική διαδρομή μέχρι σήμερα.

Για το λόγο αυτό, είναι χρήσιμη σήμερα και επιχειρείται στην παρούσα μελέτη μια διαχρονική και συνθετική κατάταξη και ομαδοποίηση των παθογενειών των συνταγματικών θεσμών στην ελληνική συνταγματική ιστορία. Η διαχρονική αυτή κατάταξη και ομαδοποίηση δεν αξιοποιεί απολύτως, ως κριτήριο της κατάταξης, ούτε τον παράγοντα του χρόνου, δηλαδή δεν αναλύει τα προβλήματα αυτά με αυστηρά χρονολογική σειρά, ούτε το κριτήριο της υποκειμενικής κρίσης για τη σοβαρότητα κάθε προβλήματος, αλλά επιχειρεί ένα συγκερασμό των δύο.

2. Η θραύση του συνταγματικού πλαισίου ως κανόνας στη λειτουργία του πολιτεύματος

Το πλέον, κατά την άποψη μου, σημαντικό πρόβλημα της λειτουργίας του πολιτεύματος, πρόβλημα που εντοπίζει κανείς διαχρονικά (μέχρι το Σ. του 75), είναι το γεγονός ότι στην ελληνική συνταγματική ιστορία η θραύση του συνταγματικού πλαισίου είναι ο κανόνας στη λειτουργία του πολιτεύματος και όχι η εξαίρεση.

Αρχικά θα πρέπει να σημειωθεί ότι από τα δεκατρία (13) Συντάγματα της συνταγματικής μας ιστορίας, εν τέλει ίσχυσαν μόνο έξι (6)⁷. Επιπλέον, εξίσου κρίσιμο χαρακτηριστικό είναι ότι η σύμφωνη με το Σύνταγμα αναθεώρηση αυτού δεν είναι απλά η εξαίρεση στη συνταγματική μας ιστορία, αλλά αντίθετα δεν υπάρχει καθόλου μέχρι το 1975. Είναι εξάλλου χαρακτηριστικό, ότι η πρώτη νόμιμη αναθεώρηση, δηλαδή αναθεώρηση, η οποία τήρησε τους όρους και τις προϋποθέσεις που το ίδιο το Σύνταγμα προέβλεπε για την αναθεώρησή του, ήταν η αναθεώρηση του Συντάγματος του 75 το 1986⁸. Συναφής είναι και η παρατήρηση ότι ο πολιτικός μας βίος υπήρξε τόσο ταραχώδης ώστε από το 1821 έως το 1974 να μπορεί κανείς να εντοπίσει είκοσι έξι (26) πολιτεύματα⁹.

Μέσα λοιπόν σ' αυτό το πλαίσιο, της συχνής εναλλαγής Συνταγμάτων, της αδρανοποίησης αυτών στην πράξη, του ταραχώδους πολιτικού βίου, η θραύση του συνταγματικού πλαισίου υπήρξε ο κανόνας και όχι η εξαίρεση στη συνταγματική μας ιστορία. Η θραύση του συνταγματικού πλαισίου έχει λάβει χώρα στη συνταγματική μας ιστορία με κάθε πιθανό τρόπο, π.χ. με παρεμβάσεις του ανώτατου άρχοντα του Βασιλιά, με επαναστάσεις και κινήματα, με επεμβάσεις του στρατού, υπό την

⁶ βλ. Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία 1800-2010, Πόλις, Αθήνα, 2011, σ. 375-377 και 499, όπου αναλύεται η απόπειρα αναθεώρησης του Συντάγματος το 1963, που ονομάστηκε «βαθειά τομή», την ιδέα για την οποία είχε εισάγει ο Κ. Καραμανλής το 1961 και στην οποία βρίσκει κανείς εν σπέρματι ρυθμίσεις του Συντάγματος του 1975, στην οποία εντοπίζει κανείς τη σημαντική επιρροή του συντηρητικού πολιτικού Κων. Τσάτσου (ιδίως σε ότι αφορά τις ελευθερίες), μετέπειτα προέδρου της Επιτροπής που επιμελήθηκε την κατάρτιση του σχεδίου του Συντάγματος του 1975.

⁷ βλ. Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, σ. 4, βλ. ομοίως και Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 24

⁸ βλ. Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 116-117

⁹ Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, Λιβάνης, Αθήνα, 2005, σ. 185

επιρροή των ξένων μεγάλων δυνάμεων της εκάστοτε εποχής, με αθρόες παραβιάσεις του Συντάγματος από την ίδια την εκτελεστική εξουσία κ.α.

3. Η βασιλική εξουσία ως παράγοντας αποσταθεροποίησης του πολιτεύματος - Η διαχρονικά ελλιπή εφαρμογή της δεδηλωμένης

Διαχρονικά σε όλη τη διάρκεια της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας ο Βασιλιάς υπήρξε παράγοντας αποσταθεροποίησης του πολιτεύματος, υπό την έννοια, ότι κατά τεκμήριο δεν περιορίζονταν στην άσκηση των αρμοδιοτήτων που το Σύνταγμα του ανέθετε, αλλά ερμήνευε το Σύνταγμα, κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να ασκεί περισσότερες εξουσίες από αυτές που του ανέθετε το Σύνταγμα ή και να αποτελεί το κατεξοχήν πόλο εξουσίας, απέναντι στην θεωρητικά υπεύθυνη κοινοβουλευτικά κυβέρνηση.

Φυσικά στην πρώτη περίοδο του Όθωνα (1833 – 1843), δεν νοείται να γίνεται λόγος για αντισυνταγματικές παρεμβάσεις της βασιλικής εξουσίας στη λειτουργία του πολιτεύματος. Παρόλα αυτά δόκιμα γίνεται λόγος, ακόμη και εν απουσία Συντάγματος, για απολυταρχικό τρόπο διακυβέρνησης, τόσο κατά την περίοδο της Αντιβασιλείας, όσο και κατά την περίοδο μετά την ενηλικίωση του Όθωνα, απολυταρχισμός, ο οποίος όχι μόνο έβλαψε την ίδια την ομαλή την κοινωνική συμβίωση αλλά και τον ίδιο τον Όθωνα¹⁰.

Μετά την επιτυχή αναίμακτη¹¹ επανάσταση της 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1843, όταν και στασίασε η φρουρά των Αθηνών, με συμπαραστάτη το λαό της Αθήνας και με επικεφαλής το στρατηγό Μακρυγιάννη¹², ο Όθωνας παραχωρεί το μοναρχικό Σύνταγμα του 1844. Και αυτό όμως το συντηρητικό¹³ Σύνταγμα ο Όθωνας ελάχιστα το σέβεται¹⁴. Σε αυτή την περίοδο μεταξύ άλλων, έχει παρατηρηθεί συστηματική νοθεία των βουλευτικών εκλογών, είναι δε ενδεικτικό ότι από τις επτά βουλευτικές εκλογές που γίνονται υπό το Σύνταγμα αυτό, μόνο τις πρώτες δεν κερδίζει η Κυβέρνηση που οργανώνει τις εκλογές, καθώς και διώξεις του τύπου, των δημοσίων υπαλλήλων και των δικαστών¹⁵. Είναι χαρακτηριστική της στάσης του Βασιλιά η διατύπωση του Σβώλου που αναφέρει ότι ο Όθων δεχθείς άκων την εγκαθίδρυση του συνταγματικού πολιτεύματος, δεν είχε διάθεση πιστής εφαρμογής του και προσπαθούσε να συγκεντρώσει στα χέρια του περισσότερη εξουσία¹⁶.

Η Οθωνική περίοδος έληξε, βέβαια, με την επανάσταση της 10^{ης} Οκτωβρίου 1862 που έγινε για ακόμη μια φορά από τη φρουρά και το λαό των Αθηνών¹⁷, και να μεν η συνταγματική μας ιστορία έχει να επιδείξει στην περίοδο αυτή σημαντικές κατακτήσεις (καθιέρωση της δημοκρατικής αρχής με το Σύνταγμα του 1864, βελτίωση της προστασίας των ατομικών ελευθεριών, βελτίωση στη λειτουργία του πολιτεύματος, εισαγωγή της αρχής δεδηλωμένης από το 1875, πολλές βουλευτικές

¹⁰ Βλ. Σβώλος Α., Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, σε Αξελού Λ. (επιμ.), Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, οπ.π., σ. 75

¹¹ Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, Λιβάνης, Αθήνα, 2005, σ. 203

¹² Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, Λιβάνης, Αθήνα, 2005, σ. 203

¹³ Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 65

¹⁴ Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, Λιβάνης, Αθήνα, 2005, σ. 206, βλ. Αναστασιάδης Γ., Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας 1821-1941, Σάκκουλας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2001, σ. 62

¹⁵ Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, Λιβάνης, Αθήνα, 2005, σ. 206

¹⁶ Σβώλος Α., Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, σε Αξελού Λ. (επιμ.), Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, οπ.π., σ. 79-70

¹⁷ Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, Λιβάνης, Αθήνα, 2005, σ. 206-207, Σβώλος Α., Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, σε Αξελού Λ. (επιμ.), Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, οπ.π., σ. 81

εκλογές¹⁸, νομολογιακή αναγνώριση της αυξημένης τυπικής ισχύος του Συντάγματος και του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων¹⁹), πλην όμως δεν έλειψαν οι εκτός του πνεύματος του Συντάγματος, παρεμβάσεις του βασιλιά στην περίοδο αυτή. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο νέος Βασιλιάς, ο Γεώργιος, ακολουθώντας το παράδειγμα του Όθωνα²⁰ και διεκδικώντας άμεσα πολιτικό ρόλο²¹, επεμβαίνει, κατά την περίοδο αυτή, συστηματικά στο σχηματισμό των Κυβερνήσεων καθώς από τις 22 αλλαγές κυβερνήσεων έως το 1875, οι 17 ή 18 προκαλούνται από τις επεμβάσεις του²².

Η καθιέρωση της αρχής της δεδηλωμένης το 1875 αποτελεί ορόσημο στη συνταγματική μας ιστορία²³ και βελτίωσε το πρόβλημα με την παραπάνω πρακτική του Βασιλιά αλλά δεν την εξαφάνισε. Όπως επιτυχώς έχει περιγράψει, η αρχή της δεδηλωμένης, υπήρξε, μετά το 1875, αναγκαίο αλλά όχι επαρκές προσόν²⁴ για την παραμονή των κυβερνήσεων στην εξουσία, ενώ κάποιες φορές δεν ήταν ούτε καν αναγκαίο προσόν και αυτό διότι ο βασιλιάς κατά καιρούς έπαυσε κυβερνήσεις που διέθεταν τη δεδηλωμένη εμπιστοσύνη της Βουλής, ενώ σε άλλες περιπτώσεις διόρισε κυβερνήσεις που δεν είχαν τη δεδηλωμένη αλλά την εικαζόμενη εμπιστοσύνη της Βουλής²⁵ και ως εκ τούτου η αρχή δεν εφαρμόστηκε στην πράξη σε όλη τη θεωρητική της έκταση²⁶. Η ένταξη της αρχής της δεδηλωμένης στο πολίτευμα το 1875 έλαβε χώρα στις 11 Αυγούστου 1875 με την πανηγυρική²⁷ αποδοχή από το Βασιλιά στο λόγο του θρόνου, που ως πρωθυπουργός είχε συντάξει ο Χαρίλαος Τρικούπης, ότι θα σέβονταν τη θέληση της πλειοψηφίας και του λαού²⁸ και όχι με ρητή πρόβλεψή της στο Σύνταγμα (η οποία έλαβε χώρα με το Σύνταγμα του 1927) με αναθεώρηση του Συντάγματος του 1864, γεγονός όχι τυχαίο καθώς διευκόλυνε την περιοριστική ερμηνεία της ή και την παραβίασή της από το Βασιλιά²⁹, πολλώ δε μάλλον, όταν και στην συνταγματική θεωρία της εποχής καθιερώθηκε η άποψη ότι αυτή δεν αποτελεί συνταγματικό έθιμο (πρακτική δηλαδή εν συνειδήσει δικαίου)

¹⁸ Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, ο.π., σ. 82, 84, 86-88

¹⁹ Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, Λιβάνης, Αθήνα, 2005, σ. 212

²⁰ Σβάλος Α., Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, σε Αξελού Α. (επιμ.), Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, ο.π., σ. 86

²¹ Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, ο.π., σ. 86

²² Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, Λιβάνης, Αθήνα, 2005, σ. 212

²³ Είναι χαρακτηριστική της σημασίας η σχετική αποστροφή του Σβάλου ότι η από το Στέμμα άσκηση της εκτελεστικής εξουσίας απέβαλε το μεγαλύτερο μέρος της ουσιαστικής της σημασίας, επ' ωφελεία της πολιτικής δύναμης της Λαϊκής Αντιπροσωπείας, η οποία έκτοτε ανυψώθηκε στην από του γράμματος του Συντάγματος προσδιορισμένη θέση τη, βλ. Σβάλος Α., Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, σε Αξελού Α. (επιμ.), Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, ο.π., σ. 85

²⁴ Βλ. σε Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, ο.π., σ. 92 και Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, Λιβάνης, Αθήνα, 2005, σ. 214, την παραπομπή στον Α. Μάνεση.

²⁵ Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, ο.π., σ. 92-93

²⁶ Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, Λιβάνης, Αθήνα, 2005, σ. 214, βλ. Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, Ξιφαράς, Αθήνα, 2009, σ. 86, ως ένα χαρακτηριστικό και σημαντικό παράδειγμα την ανάθεση εντολής σχηματισμού κυβέρνησης τον Σεπτέμβριο του 1910 από το βασιλιά στον Ε. Βενιζέλο, αν και ήταν φανερό ότι ο τελευταίος ηγούνταν μιας ομάδας μόνο 15 βουλευτών που προέκυψε από τις εκλογές του Αυγούστου του 1910 και Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, ο.π., σ. 218, όπου χαρακτηριστικά αναφέρεται για την παραπάνω ανάθεση ότι τα όρια των ρυθμιστικών αρμοδιοτήτων έχουν ξεπεραστεί.

²⁷ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, ο.π., σ. 77

²⁸ Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, ο.π., σ. 91, Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, Λιβάνης, Αθήνα, 2005, σ. 214

²⁹ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, ο.π., σ. 77

αλλά συνθήκη του πολιτεύματος³⁰, απλή δηλαδή πρακτική χωρίς νομικό χαρακτήρα και νομικές συνέπειες³¹.

Το κίνημα στο Γουδί το 1909 οδήγησε στην «αναθεώρηση» του 1911, κύριο χαρακτηριστικό της οποίας ήταν η αποδοχή της αρχής του κράτους δικαίου³². Λίγα όμως μόλις χρόνια μετά την αναθεώρηση του 1911, το 1915, έλαβε χώρα μια από τις πλέον γνωστές και σημαντικές από άποψη συνεπειών παρεμβάσεις του βασιλιά, ο εθνικός διχασμός³³. Το διακύβευμά του, από συνταγματική άποψη, διακύβευμα ομολογουμένως κομβικής σημασίας, ήταν η απάντηση στο ερώτημα «ποιος κυβερνά», «ποιος εν τέλει είναι ο φορέας της κυριαρχίας», ο ανεύθυνος μονάρχης ή η υπεύθυνη κοινοβουλευτικά κυβέρνηση και δια μέσου αυτής ο λαός³⁴. Η παρέμβαση του Βασιλιά ήταν δε αντίθετη³⁵ με το πνεύμα του Συντάγματος, διότι, αν και το Σύνταγμα του 1864/1911 δεν διέθετε κανένα σχετικό περιορισμό στην «προνομία»³⁶ του Στέμματος να διαλύει τη Βουλή, πλην όμως προσφυγή στη λαϊκή ετυμηγορία, δεν μπορεί παρά να δεσμεύει το ανεύθυνο μονάρχη, άλλως η συνεχής διάλυση της Βουλής, έως ότου η σχηματιζόμενη από αυτή Κυβέρνηση, συμφωνεί με το μονάρχη, φαλκιδεύει την ίδια τη δημοκρατική αρχή και τη λαϊκή κυριαρχία³⁷.

Η δεδηλωμένη κατοχυρώθηκε μεν συνταγματικά με το Σύνταγμα του 1927 (αρ. 89 του Σ.)³⁸, πλην όμως, ούτε η άτυπη καθιέρωσή της το 1875, ούτε η συνταγματική της κατοχύρωση το 1927, σήμανε την απομάκρυνση από τη ρευστότητα που περιέβαλε την εφαρμογή της³⁹. Η απομάκρυνση αυτή μάλιστα σημειώθηκε τόσο στα πλαίσια νέων παρεμβάσεων του Βασιλιά, όπως θα αναλυθεί, όσο και στα πλαίσια αιρετού ανώτατου άρχοντα (ΠτΔ) υπό το Σύνταγμα του 1927⁴⁰.

³⁰ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 77

³¹ Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 93

³² Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 106

³³ Ο λεγόμενος εθνικός διχασμός ξέσπασε με αφορμή τη διαφωνία του βασιλιά Κωνσταντίνου με τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Ο πρώτος υποστήριζε ότι η Ελλάδα θα πρέπει να παραμείνει ουδέτερη στον εξελισσόμενο εκείνη την εποχή παγκόσμιο πόλεμο, ενώ ο δεύτερος επιδίωκε την συμπαράταξη της Ελλάδας με τις δυνάμεις της Εγκάρδιας Συνεννόησης, βλ. Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 110-111

³⁴ Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 112, 115, Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 100

³⁵ Η δεύτερη διάλυση της Βουλής, μετά την πρώτη παραίτηση της Κυβέρνησης Βενιζέλου το Φεβρουάριο του 1915 εξαιτίας της παραπάνω άρνησης του βασιλιά, και αφού έχει προηγηθεί η εκλογική νίκη των Φιλελευθέρων το Μάιο του 1915 και η εκ νέου παραίτηση του Βενιζέλου, το Σεπτέμβριο του 1915, εξαιτίας της ίδιας παραπάνω άρνησης του Βασιλιά, αποτελεί μια αντίθετη με το πνεύμα του Συντάγματος παρέμβαση του βασιλιά, που οδηγεί στον εθνικό διχασμό, ένα μείζον γεγονός της ελληνικής ιστορίας, με συνέπειες σημαντικές για την πολιτική και συνταγματική μας ιστορία που φθάνουν τουλάχιστον μέχρι το 1974, βλ. Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, Λιβάνης, Αθήνα, 2005, σ. 224-225, 227 και την εύστοχη διατύπωση του Σβώλου που αναφέρει ότι η ρήξη αυτή δίχασε βαθώς το λαό και διατάραξε επί καιρόν όχι μόνο την πολιτική ζωή της χώρας, αλλά και την εφαρμογή του Συντάγματος, βλ. Σβώλος Α., Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, σε Αξελού Λ. (επιμ.), Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, οπ.π., σ. 90

³⁶ Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, Λιβάνης, Αθήνα, 2005, σ. 224-225, βλ. και Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 102, όπου ορθά αναφέρεται ότι η μη ρητή κατοχύρωση της δεδηλωμένης συνέβαλε στην ερμηνεία αυτή του Συντάγματος από το Βασιλιά.

³⁷ Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 114-115

³⁸ Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, Λιβάνης, Αθήνα, 2005, σ. 245

³⁹ Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 133

⁴⁰ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 135, όπου παρατίθενται αναλυτικά δύο παραδείγματα το 1928, και το 1933 της ασάφειας στην εφαρμογή της που οδηγούν κατ' ουσίαν στην παραβίασή της.

Η επόμενη, χρονικά, μείζονα παρέμβαση του Βασιλιά στην συνταγματική και πολιτική ζωή της Χώρας εντοπίζεται το 1936⁴¹. Ο Βασιλιάς, στις 4 Αυγούστου 1936, εξέδωσε με πρόταση της Κυβέρνησης Μεταξά δύο βασιλικά διατάγματα που ανέστειλαν τις συνταγματικές εγγυήσεις των ατομικών ελευθεριών και διέλυσαν την Γ' Αναθεωρητική Βουλή⁴² και τα οποία αποτέλεσαν τη λυδία λίθο της δικτατορίας⁴³ του Μεταξά, η έκδοση των οποίων ουσιαστικά συμπύκνωσε τον συμβιβασμό στον οποίο ο Βασιλιάς και ο Μεταξάς είχαν καταλήξει, δηλαδή την προσωρινή κατάργηση του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος με επίφαση νομιμότητας, ώστε να εξυπηρετηθούν οι διαφορετικές επιδιώξεις τους, αφενός μεν για το Βασιλιά η σταθεροποίηση του θρόνου, αφετέρου για τον Μεταξά η επιβολή στην Ελλάδα του κατάλληλου, κατ' αυτόν για την περίοδο, φασιστικού καθεστώτος⁴⁴. Θα πρέπει επιπλέον να σημειωθεί ότι η συμμετοχή του Βασιλιά δεν περιορίστηκε στην έκδοση των διαταγμάτων καθώς η συμμετοχή του στο καθεστώς της δικτατορίας του Μεταξά ήταν ενεργή⁴⁵, δεδομένου ότι το κυρίαρχο όργανο, στην περίοδο αυτή, παραμένει ο Βασιλιάς⁴⁶. Η δικτατορία δε του Μεταξά επηρέασε, σε επίπεδο πρακτικών, τη συνταγματική ιστορία του τόπου για δεκαετίες⁴⁷ και ως εκ τούτου είναι προφανής η βαρύνουσα σημασία της έμμεσης αποδοχής του Βασιλιά της επιβολής της⁴⁸.

Οι παρεμβάσεις του Βασιλιά στη λειτουργία του πολιτεύματος έρχονται εκ νέου στο προσκήνιο υπό το Σύνταγμα του 1952. Η γενική παρατήρηση είναι ότι η Κυβέρνηση απαιτείται να έχει και την βασιλική εμπιστοσύνη αντίθετα από όσα προβλέπει το Σύνταγμα, γεγονός που αναδεικνύει το Βασιλιά σε πραγματική εξουσία⁴⁹.

Η κορυφαία⁵⁰ όμως περίοδος βασιλικών παρεμβάσεων υπήρξε η συνταγματική κρίση του 1965 που διήρκησε ουσιαστικά μέχρι το 1967 και διευκόλυνε την επικράτηση της δικτατορίας των συνταγματαρχών. Σε αυτή την περίοδο οι αντισυνταγματικές ή σε κάθε περίπτωση αμφισβητούμενης συνταγματικότητας βασιλικές παρεμβάσεις υπήρξαν συχνότατες⁵¹.

Οι βασιλικές παρεμβάσεις, αν και φαινομενικά ανόμοιες μεταξύ τους έναντι όλων, στην ουσία έχουν μία κοινή συνισταμένη, κατατείνουν στην άσκηση

⁴¹ Η μεγάλη χρονική απόσταση από τα γεγονότα του εθνικού διχασμού αιτιολογείται από το γεγονός ότι από το 1927 έως το 1935 η Ελλάδα ήταν αβασίλευτη Δημοκρατία, καθώς και από το γεγονός ότι ήδη από τη Μικρασιατική Καταστροφή του 1922 και έπειτα και έως το 1927, η βασιλεία είτε τελούσε υπό κατάργηση είτε ήταν καταργημένη.

⁴² Αλβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, ο.π., σ. 163

⁴³ Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, ο.π., σ. 224

⁴⁴ Αλβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, ο.π., σ. 164-165

⁴⁵ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, ο.π., σ. 164-165

⁴⁶ Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, ο.π., σ. 225

⁴⁷ Αλβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, ο.π., σ. 175

⁴⁸ Πρβλ. Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, ο.π., σ. 163

⁴⁹ Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, ο.π., σ. 273, 278

⁵⁰ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, ο.π., σ. 100-103

⁵¹ Μερικά μόνο επεισόδια αυτών, είναι η παραίτηση του Γ. Παπανδρέου μετά τη διαφωνία του με το Βασιλιά τον Ιούλιο του 1965 για την αντικατάσταση του υπουργού Εθνικής Άμυνας και του Αρχηγού του ΓΕΣ, οι αλληπάλληλες διαρκείς αναθέσεις εντολής σχηματισμού Κυβέρνησης στον Γ. Αθανασιάδη-Νόβα, τον Η. Τσιριμώκο και τον Στ. Στεφανόπουλο, η σύγκληση του Συμβουλίου του Στέμματος, θεσμός που δεν προβλέπονταν από το Σύνταγμα, η ανάθεση εντολής σχηματισμού Κυβέρνησης στην αξιωματική αντιπολίτευση το 1967. Παράλληλα την εποχή στιγματίζουν η εξαγορά συνειδήσεων για τη συγκρότηση κοινοβουλευτικών πλειοψηφιών και οι εν γένει ορλεανικές πρακτικές, ενώ την χαρακτηρίζουν οι ογκώδεις διαδηλώσεις του καλοκαιριού του 1965 που αποδοκιμάζουν τις βασιλικές πρωτοβουλίες, βλ. Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, ο.π., σ. 100-102 και Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, ο.π., σ. 277

προσωπικής πολιτικής από το Βασιλιά και στην ανάδειξη του ως κυρίαρχου οργάνου και μάλιστα σε μια εποχή (μετά την ενσωμάτωση της δεδηλωμένης στο Σύνταγμα) που η υποχρέωση σεβασμού της δεδηλωμένης δεν ήταν μόνο ηθική ή πολιτική αλλά και νομική⁵².

4. Οι επεμβάσεις του στρατού στη λειτουργία του πολιτεύματος

Οι επεμβάσεις του στρατού στη λειτουργία του πολιτεύματος υπήρξαν εξαιρετικά συχνές σε όλη την ελληνική πολιτική και συνταγματική ιστορία μέχρι το 1975.

Αν αφήσει κανείς την περίοδο από την ελληνική επανάσταση του 1821 μέχρι το 1833, η οποία είναι μια ιδιαίτερη περίοδος με τα δικά της μοναδικά χαρακτηριστικά, εντοπίζει την πρώτη μείζονα επέμβαση του στρατού μόλις δέκα χρόνια μετά όταν έλαβε χώρα η επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου του 1843. Τη νύχτα εκείνη στασίασε η φρουρά της Αθήνας, και με τη συμμετοχή του λαού, περικύκλωσε τα ανάκτορα και απαίτησε από τον Όθωνα την παραχώρηση Συντάγματος. Θα πρέπει βέβαια να υπογραμμιστεί ότι κεφαλή του κινήματος ήταν οι στρατιωτικοί⁵³. Θα πρέπει επίσης να υπογραμμιστεί ότι η απροθυμία του Όθωνα να παραχωρήσει Σύνταγμα καθώς και ο εν γένει αυταρχικός τρόπος διακυβέρνησης την προηγούμενη περίοδο συντέλεσαν στο να αποκτήσει το κίνημα αυτό ένα ευρύτερο έρεισμα, ότι έδρασε για την αποκατάσταση του δικαίου, γεγονός εν πολλοίς ορθό, που ωστόσο κανείς δεν αρνείται ότι συνιστά μια μείζονα παρέμβαση του στρατού στη λειτουργία του πολιτεύματος.

Μείζονα παρέμβαση του στρατού συναντάμε πάλι με πρωταγωνιστή τον Όθωνα, με την επανάσταση της 10^{ης} Οκτωβρίου 1862, που έγινε για ακόμη μια φορά από τη φρουρά και το λαό των Αθηνών⁵⁴.

Μία από τις πλέον, όμως, επιφανής παρεμβάσεις του στρατού στην πολιτική και συνταγματική ζωή της χώρας υπήρξε το κίνημα στο Γουδί το 1909. Το κίνημα στο Γουδί το 1909, που οδήγησε στην «αναθεώρηση» του Συντάγματος του 1864 το 1911, έλαβε χώρα τη νύχτα της 14ης προς 15η Αυγούστου, όταν περίπου 250 αξιωματικοί και 2000 οπλίτες της φρουράς των Αθηνών, κατόπιν συγκέντρωσής του στους κοιτώνες του Γουδί, εξέφρασαν την αντίθεση τους στη κυβέρνηση Δ. Ράλλη και ασπάστηκαν το πρόγραμμα του Στρατιωτικού Συνδέσμου⁵⁵, μιας μυστικής οργάνωσης κατώτερων αξιωματικών με αρχηγό της το συνταγματάρχη Ν. Ζορμπά⁵⁶. Και αν στις προηγούμενες δύο περιπτώσεις (1843, 1862) οι παρεμβάσεις του στρατού συνοδεύτηκαν με τη συμμετοχή του λαού στο εκάστοτε κίνημα, στην περίπτωση του κινήματος στο Γουδί, ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος εξέφρασε μεν την αντίδραση ευρύτερων κοινωνικών στρωμάτων και όχι μόνο τη δυσαρέσκεια του στρατού, πλην όμως ο λαός παρέμεινε παθητικός θεατής των εξελίξεων⁵⁷. Επιπλέον είναι αξιοσημείωτο ότι στην περίπτωση αυτή η παρέμβαση του Στρατού δεν έλαβε χώρα

⁵² Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, ο.π., σ. 383-384

⁵³ βλ. Σβώλος Α., Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, σε Αξελού Α. (επιμ.), Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, ο.π., σ. 76

⁵⁴ Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, Λιβάνης, Αθήνα, 2005, σ. 206-207, Σβώλος Α., Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, σε Αξελού Α. (επιμ.), Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, ο.π., σ. 81

⁵⁵ Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, ο.π., σ. 96

⁵⁶ Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, ο.π., σ. 215

⁵⁷ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, ο.π., σ. 81

για την αντικατάσταση κάποιου μονάρχη⁵⁸ που δεν παραχώρησε Σύνταγμα, ή δεν σεβάστηκε το Σύνταγμα ή γιατί έλαβε χώρα η συστηματική παραβίαση ή κατάλυση του Συντάγματος, αλλά για την ανόρθωση «των κακώς εν γένει εχόντων»⁵⁹ και διατύπωσε πρόγραμμα με ήπιο μεταρρυθμιστικό χαρακτήρα⁶⁰. Τέλος, ο τυχόν θετικός αντίκτυπος στην πολιτική και συνταγματική μας ιστορία του παραπάνω κινήματος δεν αναιρεί το γεγονός ότι το παραπάνω κίνημα υπήρξε μια εκτός του συνταγματικού πλαισίου παρέμβαση του στρατού.

Η περίοδος του μεσοπολέμου είναι μια περίοδος για την Ελλάδα πολλαπλών επεμβάσεων του στρατού στην πολιτική και συνταγματική ζωή της Χώρας. Σε διάστημα μόλις δεκαοχτώ ετών λαμβάνουν χώρα επτά στρατιωτικά κινήματα, γεγονός που καθιστά εναργές ότι η πολιτική και συνταγματική ζωή τίθεται υπό την έγκριση ουσιαστικά του στρατού⁶¹. Τέλος στις 21 Απριλίου του 1967 λαμβάνει χώρα πραξικόπημα ομάδας συνταγματάρχων⁶² με αρχηγό το Γ. Παπαδόπουλο, η οποία επιβάλλει επταετή δικτατορία (με τη μεσολάβηση και του στρατιωτικού κινήματος Δ. Ιωαννίδη στις 25 Νοεμβρίου 1973⁶³), ενώ στην περίπτωση αυτή θα πρέπει να σημειωθεί ότι η στρατιωτική παρέμβαση ήταν υποκινούμενη όχι μόνο τους δικούς

⁵⁸ Είναι εξάλλου χαρακτηριστικό ότι ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος ρητά δήλωσε ότι δεν επιδιώκει την κατάργηση της Δυναστείας ή αντικατάσταση του Βασιλιά, βλ. Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 216

⁵⁹ Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 216

⁶⁰ Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 96

⁶¹ Ειδικότερα το Σεπτέμβριο το 1922 στρατιωτικό κίνημα που οργανώνεται από τμήματα του ηττηθέντος στην Μικρά Ασία ελληνικού στρατού με αρχηγό του τον Συνταγματάρχη Ν. Πλαστήρα καταλαμβάνει την εξουσία και το οποίο μάλιστα δρομολογεί και επιτυγχάνει μείζονες εξελίξεις (απομάκρυνση αρχικά του βασιλιά Κωνσταντίνου και του Γεωργίου Β' δρομολογώντας έτσι κατ' ουσίαν την κατάργηση της βασιλείας, εκτέλεση των έξι, νέα συντακτική συνέλευση). Η επανάσταση αυτή μάλιστα έλαβε πρωτοβουλίες και σε ότι αφορούσε την εξωτερική πολιτική, καθώς απαιτήσε η σχηματισμό κυβέρνησης που να έχει την εμπιστοσύνη της Αντάντ και ανέθεσε τη διεθνή εκπροσώπηση της Χώρας στον Ελ. Βενιζέλο. Και ενώ οι εργασίες της νέας συντακτικής συνέλευσης είναι σε εξέλιξη και μάλιστα ενώ έχει μεσολαβήσει δημοψήφισμα (13 Απριλίου 1924) για τη μορφή του πολιτεύματος (69,78% ναι υπέρ της Δημοκρατίας κοινοβουλευτικής μορφής και 30,02 το όχι) τον Ιούνιο του 1925 ο στρατηγός Πάγκαλος επιβάλλει δικτατορία, μετά από στρατιωτικό κίνημα, έχοντας αποσπάσει την πλειοψηφία της συντακτικής συνέλευσης. Η δικτατορία του Παγκάλου έλαβε τέλος μετά από νέο στρατιωτικό κίνημα από τον στρατηγό Γ. Κονδύλη τον Αύγουστο του 1926. Μετά τη θέση σε ισχύ του Συντάγματος του 1927, η πρώτη μείζονα παρέμβαση του στρατού εντοπίζεται στο αποτυχημένο στρατιωτικό κίνημα του στρατηγού Πλαστήρα που λαμβάνει χώρα τη νύχτα των εκλογών του 1933, εντασσόμενο τόσο στη διαμάχη μεταξύ βενιζελικής και αντιβενιζελικής παράταξης όσο και στην τάση αμφισβήτησης της ίδιας της δημοκρατίας ως αποτελεσματικού μέσου διακυβέρνησης. Ο ιστορικός και πολιτικός χρόνος συμπυκνώνεται το διάστημα από το 1935 έως το 1936, κατά τέτοιο τρόπο ώστε οι στρατιωτικές παρεμβάσεις να είναι αλληπάλληλες και σε εξαιρετικά σύντομο χρονικό διάστημα. Στις 1 Μαρτίου 1935 λαμβάνει χώρα νέα απόπειρα πραξικοπήματος, αυτή τη φορά, από βενιζελικούς αξιωματικούς, την οποία καταστέλλει η Κυβέρνηση Τσαλδάρη, η οποία εν συνεχεία ιδιοποιείται τη συντακτική εξουσία. Νέο στρατιωτικό κίνημα στις 10 Οκτωβρίου 1935 επιτυγχάνει αυτή τη φορά και οδηγεί στην εκδίωξη της κυβέρνησης Τσαλδάρη και στην κατ' ουσίαν δικτατορία του στρατηγού Γ. Κονδύλη, το οποίο δρομολογεί εξαιρετικά σημαντικές εξελίξεις (κατάργηση αβασίλευτης δημοκρατίας, νόθο δημοψήφισμα για το πολιτειακό), με τέλος αυτής της περιόδου την επιβολή της δικτατορίας του Ι. Μεταξά τον Αύγουστο του 1936, βλ. Σβώλος Α., Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, σε Αζελού Α. (επιμ.), Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, οπ.π., σ. 94, 100, Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 234-237, 239, 242, 247-248, 250 Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 125, 137-138, Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 119-120, 153

⁶² Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 278

⁶³ Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 279

τους σκοπούς αλλά και από την ξένη επιρροή⁶⁴. Η ένταση των συνεπειών της επταετίας είναι ευρύτερα γνωστή.

5. Οι επεμβάσεις των ξένων δυνάμεων

Οι επεμβάσεις των ξένων δυνάμεων, οικονομικές, στρατιωτικές, πολιτικές, υπήρξαν καταλυτικές τόσο στη συνταγματική όσο και στην εν γένει πολιτική μας ιστορία. Σε πολλές περιπτώσεις η επιρροή τους ήταν τόσο σημαντική, ώστε διαμόρφωσαν για μεγάλες περιόδους τις μείζονες επιλογές που ακολούθησε το ελληνικό Κράτος. Κατά τη χαρακτηριστική διατύπωση του Ν. Αλιβιζάτου *πολλές ήταν οι περίοδοι, όπου η ξένη επιρροή αποτέλεσε μόνιμη και μάλιστα θεσμοθετημένη σταθερά του εθνικού μας βίου και επομένως παράγοντας που επηρέαζε την άσκηση της κρατικής εξουσίας*⁶⁵. Και ναι μεν η συνολική αποτίμησή της αποτελεί έργο της ιστορίας και της πολιτικής επιστήμης, η αποτίμηση όμως των συνταγματικών διαύλων που επέτρεψαν ή και διευκόλυναν αυτή την παρέμβαση (τουλάχιστον κατά το μέρος που αυτή έλαβε θεσμική ή τυπικά νόμιμη μορφή) αποτελεί αντικείμενο της συνταγματικής επιστήμης⁶⁶ και ένα, όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια, από τα μείζονα ζητήματα των δυσλειτουργιών που το Σύνταγμα του 1975 δεν αντιμετώπισε, στο σύνολό του και αποτελεί κρίσιμο ζήτημα της συνταγματικής μεταρρύθμισης.

Ήδη στην προσυνταγματική περίοδο της βασιλείας του Όθωνα, οι τρεις «προστάτιδες δυνάμεις», Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία, με τη συνθήκη του Λονδίνου του 1832, σφετεριζόμενες⁶⁷ κυριαρχικά δικαιώματα του ελληνικού λαού, είχαν αποφασίσει ερήμην⁶⁸ των Ελλήνων τα βασικά χαρακτηριστικά του πολιτεύματος (και ιδίως η μοναρχική μορφή του⁶⁹), αφήνοντας κατ' ουσίαν την Ελλάδα χωρίς Σύνταγμα, αφού στην παραπάνω Συνθήκη δεν γίνονταν καμία συγκεκριμένη μνεία για Σύνταγμα⁷⁰, ούτε προέβλεπε καν εκ των υστέρων επικύρωση⁷¹.

Οι μεγάλες δυνάμεις έχουν έμμεσα επιρροή και στην επανάσταση του 1843, αφού Αγγλία και Ρωσία υποδαυλίζουν την αντίδραση προς το καθεστώς του Όθωνα⁷². Είναι δε χαρακτηριστικό της εμπλοκής τους, όπως με ενάργεια σημειώνει ο Ν. Αλιβιζάτος, ότι οι πρέσβεις της Ρωσίας, της Μεγάλης Βρετανίας και της Γαλλίας, μετείχαν σε ένα είδος άτυπου υπουργικού συμβουλίου μαζί με τους αρχηγούς των τριών κομμάτων (Μεταξά, Μαυροκοδράτου και Κωλέττη), το οποίο, κατά την περίοδο των εργασιών της Εθνοσυνέλευσης που ακολούθησε την επανάσταση, λάμβανε όλες τις σημαντικές αποφάσεις για τα τρέχοντα ζητήματα αλλά και για την πορεία του συντακτικού έργου⁷³. Ακόμα όμως και μετά την επανάσταση του 1843 και

⁶⁴ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος II: 1941-2001, οπ.π., σ. 122

⁶⁵ Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 3

⁶⁶ Πρβλ. Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 3-4

⁶⁷ Βλ. Αναστασιάδης Γ., Πολιτική και Συνταγματική Ιστορίας της Ελλάδας 1821-1941, οπ.π., σ. 31, όπου γίνεται αναφορά στον Α. Μάνεση και τη σχετική του παρατήρηση.

⁶⁸ Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 77

⁶⁹ Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 198, όπου αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι «*Η μοναρχική μορφή του πολιτεύματος είναι αναγκαίο τίμημα για τη διεθνή αναγνώριση από τις τρεις Μεγάλες Δυνάμεις και εντάσσεται στο γενικό πολιτικό κλίμα που τότε επικρατεί στην Ευρώπη*».

⁷⁰ Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 199, Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 50-51, Σβώλος Α., Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, σε Αξελού Λ. (επιμ.), Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, οπ.π., σ. 74, βλ. και Δρόσος Γ., Δοκίμιο Ελληνικής Συνταγματικής Θεωρίας, Αντ. Σάκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, 1996, σελ. 151

⁷¹ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος I: 1821-1940, οπ.π., σ. 48, Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 50

⁷² Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 202, βλ. και βλ. Αναστασιάδης Γ., Πολιτική και Συνταγματική Ιστορίας της Ελλάδας 1821-1941, οπ.π., σ. 46

⁷³ Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 87

το μοναρχικό Σύνταγμα του επόμενου έτους, οι επεμβάσεις των ξένων δυνάμεων είναι συχνές και έντονες, καθώς οι παρεμβάσεις των μεγάλων δυνάμεων λαμβάνουν χώρα με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους και χωρίς δισταγμό⁷⁴. Οι μεγάλες δυνάμεις, κατ' ουσίαν, βρίσκονταν σε διαρκή ανταγωνισμό για τον έλεγχο των πολιτικών πραγμάτων και του θρόνου στην Ελλάδα⁷⁵. Στην περίοδο αυτή μάλιστα εντοπίζονται άμεσες παρεμβάσεις με αποκλεισμό ελληνικών λιμανιών (Αγγλοι, 1850, «παρκερικά»), με κατοχή ελληνικών εδαφών⁷⁶ (Αγγλογάλλοι κατά τη διάρκεια του Κριμαϊκού Πολέμου, 1854-1857) και συμπεριφορά στρατού κατοχής⁷⁷ αλλά και έμμεσες επεμβάσεις, δια μέσου των τριών κομμάτων (αγγλικό, γαλλικό, ρωσικό), τα οποία, ήδη από την ονομασία τους αλλά και με την πολιτική τους υπογράμμιζαν τους στενούς δεσμούς επιρροής που είχαν με τις αντίστοιχες μεγάλες δυνάμεις⁷⁸, γεγονός που σταδιακά οδήγησε στην απώλεια της επιρροής τους στο εσωτερικό, παρόλο που αρχικά είχαν πρωταγωνιστικό ρόλο στην επανάσταση του 1843⁷⁹.

Σε κάθε περίπτωση, ο τρόπος διακυβέρνησης του Όθωνα, η κακή οικονομική κατάσταση της Χώρας αλλά και η επιρροή των μεγάλων δυνάμεων (Αγγλία), το οποίο και μας ενδιαφέρει σε αυτό το τμήμα της μελέτης, οι οποίες θεωρούσαν τον Όθωνα επικίνδυνο για την ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας⁸⁰, συμβάλλουν στη λήξη της Οθωμανικής περιόδου με την επανάσταση της 10^{ης} Οκτωβρίου 1862, την οποία είχαν υποδαυλίσει οι μεγάλες δυνάμεις, η κάθε μια για τους δικούς της λόγους⁸¹.

Σημαντικότερη παρέμβαση των μεγάλων δυνάμεων παρατηρείται και κατά τη διαδικασία της εκλογής του νέου βασιλιά μετά την απομάκρυνση του Όθωνα. Σε αντίθεση με όσα προέβλεπε το ψήφισμα του έθνους, το οποίο ανέθετε την εκλογή νέου βασιλιά στην Εθνοσυνέλευση⁸², η Προσωρινή Κυβέρνηση που προέκυψε από την επανάσταση της 10^{ης} Οκτωβρίου 1862, προκήρυξε δημοψήφισμα⁸³ το Νοέμβριο του ίδιου έτους, κατόπιν υπόδειξης του βρετανού απεσταλμένου Έλλιοτ⁸⁴, ώστε να διασφαλιστεί η εκλογή του δευτερότοκου γιου της Βασίλισσας Βικτωρίας Αλφρέδου, προκαταβάλλοντας κατ' αυτόν τον τρόπο της απόφαση της Εθνοσυνέλευσης⁸⁵, όπου η πλειοψηφία των φίλων της Αγγλίας δεν είναι δεδομένη⁸⁶. Και ενώ το δημοψήφισμα

⁷⁴ Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 96, βλ. Αναστασιάδης Γ., Πολιτική και Συνταγματική Ιστορίας της Ελλάδας 1821-1941, οπ.π., σ. 61 επ.

⁷⁵ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ.60

⁷⁶ Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 68

⁷⁷ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ.60

⁷⁸ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ.61

⁷⁹ Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 68

⁸⁰ Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 206, βλ. και Κονδύλης Π., Οι Αιτίες της Παρακμής της Σύγχρονης Ελλάδας, Θεμέλιο, Αθήνα, 2011, σ. 25, όπου χαρακτηριστικά αναφέρει (η έμφαση δική μας): *«Η εισαγωγή του βασιλευμένου κοινοβουλευτισμού στη χώρα και μάλιστα πάνω στη βάση της καθολικής ψηφοφορίας, δεν υπήρξε αναγκαία και αναπόδραστή απόρροια εσωτερικών διεργασιών, αλλά κατά πρώτο λόγο η απάντηση των Δυτικών Δυνάμεων στην ανυπακοή της οθωμανικής κυβέρνησης σε κρίσιμα θέματα εξωτερικής πολιτικής (υποστήριξη των αλυτρώτων κτλ.) και συνάμα το μέσο, με το οποίο οι δυνάμεις αυτές φαντάζονταν ότι στο εξής θα μπορούσαν να ασκήσουν πιο τελεσφόρα την επιρροή τους»*

⁸¹ Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 109

⁸² Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 63

⁸³ Το δημοψήφισμα αυτό ήταν το πρώτο στην ιστορία της Ελλάδας, Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 64

⁸⁴ Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 76, Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 64

⁸⁵ Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 76

⁸⁶ Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 208

ενέκρινε με μεγάλη πλειοψηφία επί των ψηφισάντων την επιλογή του Αλφρέδου, εντούτοις το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος ματαιώθηκε⁸⁷, και ο Αλφρέδος δεν αποδέχθηκε το στέμμα⁸⁸, κατόπιν πιέσεων της Γαλλίας και της Ρωσίας που επικαλούνταν το πρωτόκολλο του Λονδίνου του 1830 που δεν επέτρεπε μέλος της βασιλικής οικογένειας μιας από τις τρεις προστάτιδες δυνάμεις να ανέλθει στο θρόνο⁸⁹. Τυπικά δε, μετά την παραπάνω ματαίωση, την επιλογή ηγεμόνα αναλαμβάνει η Εθνοσυνέλευση, που στο μεταξύ είχε συγκληθεί, κατ' ουσίαν όμως αυτός επιλέγεται από τις παραπάνω μεγάλες δυνάμεις⁹⁰. Ειδικότερα η Αγγλία υποδεικνύει⁹¹ το Δανό πρίγκιπα Γεώργιο, ο οποίος στο δημοψήφισμα που προηγήθηκε είχε λάβει μόνο έξι ψήφους⁹². Είναι χαρακτηριστική η διατύπωση του Σβώλου για τη διαδικασία της εκλογής, η οποία συμπυκνώνει το πνεύμα των παραπάνω γεγονότων, ο οποίος αναφέρει ότι οι περί εκλογής του βασιλιά συζητήσεις πιστοποιούν τον αυτόν, όπως και σε προγενέστερες ή μεταγενέστερες συζητήσεις, *έμμονον φόβο* μήπως η λύση του ζητήματος δεν είναι της αρεσκείας των προστάτιδων δυνάμεων και βλάπτει έμμεσα τα εθνικά συμφέροντα⁹³. Πολλώ δε μάλλον που στην συγκεκριμένη περίπτωση η Αγγλία είχε εξαρτήσει την παραχώρηση των Επτανήσων στην Ελλάδα, με τον όρο ο νέος βασιλιάς να ήταν της αρεσκείας της⁹⁴.

Έντονη και άμεση παρέμβαση ξένων δυνάμεων, σε κρίσιμη στιγμή της πολιτικής και συνταγματικής μας ιστορίας, παρατηρείται εκ νέου, αρκετά χρόνια αργότερα, την περίοδο του 1916-1917. Αρχικά τον Αύγουστο του 1916, ξεσπά στη Θεσσαλονίκη το κίνημα της Εθνικής Άμυνας, η επικράτηση του οποίου στηρίχθηκε στην βοήθεια⁹⁵ των συμμαχικών δυνάμεων, καθώς στη Μακεδονία είχαν ήδη αποβιβασθεί τμήματα αγλλο-γαλλικού στρατού⁹⁶, το οποίο οδηγεί στη δημιουργία δεύτερης κρατικής εξουσίας με Προσωρινή Κυβέρνηση στη Θεσσαλονίκη, υπό τον Ελευθέριο Βενιζέλο, η οποία κήρυξε αμέσως τον πόλεμο στη Γερμανία, εντασσόμενη στο πόλεμο με τις δυνάμεις της Εγκάρδιας Συνεννόησης, ενώ προφανώς, στόχος της παρέμβασης, ανεξαρτήτως από την σκοπιμότητα της επιλογής, είναι η εξυπηρέτηση των στρατιωτικών συμφερόντων των συμμαχικών δυνάμεων⁹⁷ και όχι η αποκατάσταση της συνταγματικής νομιμότητας. Η άμεση, με τη δύναμη των όπλων παρέμβαση των συμμαχικών δυνάμεων, ολοκληρώνεται το Μάιο του 1917, και αυτό διότι οι συμμαχικές δυνάμεις χρειάζονται στη βοήθεια της Ελλάδας⁹⁸, όταν αυτές επικαλούμενες τις συνθήκες του 1832 και του 1863 και την ιδιότητά τους ως εγγυητριών δυνάμεων, που τάχα τις επιτρέπουν την άμεση επέμβαση στα εσωτερικά της χώρας⁹⁹, αναγκάζουν¹⁰⁰ το βασιλιά Κωνσταντίνο να αναχωρήσει, γεγονός που οδήγησε στη επανένωση του Κράτους υπό κυβέρνηση Ε. Βενιζέλου¹⁰¹.

⁸⁷ Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, ο.π., σ. 77

⁸⁸ Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, ο.π., σ. 208

⁸⁹ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, ο.π., σ. 64-65

⁹⁰ Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, ο.π., σ. 208

⁹¹ βλ. Αναστασιάδης Γ., Πολιτική και Συνταγματική Ιστορίας της Ελλάδας 1821-1941, ο.π., σ. 73

⁹² Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, ο.π., σ. 65

⁹³ Σβώλος Α., Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, σε Αξελού Λ. (επιμ.), Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, ο.π., σ. 82

⁹⁴ Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, ο.π., σ. 78

⁹⁵ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, ο.π., σ. 104, Σβώλος Α., Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, σε Αξελού Λ. (επιμ.), Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, ο.π., σ. 90

⁹⁶ Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, ο.π., σ. 78

⁹⁷ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, ο.π., σ. 104

⁹⁸ Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, ο.π., σ. 229

⁹⁹ Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, ο.π., σ. 117

Στο πλαίσιο του επόμενου παγκόσμιου πολέμου, εκδηλώνεται η δεύτερη άμεση επέμβαση, η οποία υπήρξε καθοριστική για τις πολιτειακές και συνταγματικές εξελίξεις στη συνέχεια. Αν και η αποτίμηση της περιόδου, δεν ανήκει στο πεδίο αυτής της μελέτης και είναι εξαιρετικά πολυσύνθετη, εντούτοις είναι αναντίρρητο πραγματικό δεδομένο ότι στα Δεκεμβριανά του 1944 οι κυβερνητικές δυνάμεις τελικώς επικρατούν μόνο χάρη στην υποστήριξη των αγγλικών¹⁰².

Μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο την άμεση επίδραση στον καθορισμό της πολιτικής της χώρας, την Αγγλία διαδέχθηκαν οι Η.Π.Α.¹⁰³, οι οποίες βγήκαν ενισχυμένες από τον πόλεμο. Μάλιστα η άμεση αυτή επίδραση έλαβε χώρα, τόσο εξωθεσμικά¹⁰⁴ στα πλαίσια της εξάρτησης από μια ανώτερη δύναμη, όσο και στα πλαίσια μιας θεσμοθετημένης ανάμιξης του «συμμαχικού» παράγοντα στη διακυβέρνηση της χώρας¹⁰⁵. Η θεσμοθετημένη αυτή παρέμβαση υλοποιήθηκε και νομοθετικά, καθώς εκδόθηκαν 26 νομοθετικά διατάγματα για την υλοποίηση των σχετικών συμφωνιών, από τα οποία μόνο τέσσερα είχαν καταρτισθεί με τη σύμφωνη γνώμη της αρμόδιας επιτροπής της Βουλής¹⁰⁶. Η παρέμβαση αυτή κορυφώθηκε με το πραξικόπημα της 21ης Απριλίου 1967, το οποίο διενεργήθηκε από ομάδα Ελλήνων συνταγματαρχών που βρίσκονταν υπό την αμερικάνικη επιρροή, που ανησυχούσε για την αστάθεια και την έκβαση των πολιτικών εξελίξεων¹⁰⁷.

6. Τα ατομικά δικαιώματα και οι ελευθερίες από την άνοδο στις συμπληγάδες της σκοπιμότητας

Η πορεία των ατομικών δικαιωμάτων στη διάρκεια της συνταγματικής ιστορίας είναι ίσως το πιο χαρακτηριστικό δείγμα των αντιφάσεων που χαρακτήρισε το Σύνταγμα και την εφαρμογή του στην πράξη. Η πορεία του επιπέδου της προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων ακολουθεί κατά βάση την πορεία των δύο μεγάλων περιόδων της συνταγματικής μας ιστορίας. Δηλαδή αφενός μεν την εποχή της ανόδου μέχρι το 1915, περίοδος κατά την οποία, με εξαίρεση τη δεκαετία του οθωνικού απολυταρχισμού (1833-1843), η γενική τάση είναι η βελτίωση της προστασίας αυτών, και αφετέρου την περίοδο από το 1915 έως το 1974, περίοδος την οποία χαρακτηρίζει ο συστηματικός περιορισμός των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών¹⁰⁸.

Τα επαναστατικά συντάγματα πραγματοποίησαν μια άκρως θετική, σε επίπεδο συνταγματικής κατοχύρωσης, αρχή για την πρόβλεψη και προστασία των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών, διαπνεόμενα από φιλελεύθερο χαρακτήρα,

¹⁰⁰ Βλ. αναλυτικά το τελεσίγραφο στον πρωθυπουργό Ζαΐμη σε Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 229

¹⁰¹ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 105

¹⁰² Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 262, βλ. και Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, οπ.π., σ. 47, όπου χαρακτηριστικά αναφέρεται «Από τη μια πλευρά παρατάσσονταν 60 χιλιάδες Βρετανοί στρατιώτες (με 80 αεροσκάφη και 200 άρματα μάχης)»

¹⁰³ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, οπ.π., σ. 50

¹⁰⁴ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, οπ.π., σ. 60

¹⁰⁵ Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 337

¹⁰⁶ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, οπ.π., σ. 60-61, όπου παρατίθεται, και αναλύεται μεταξύ άλλων, και το περιεχόμενο του νδ 694/1947, βλ. και ως παράδειγμα της παρέμβασης αυτής, Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 386, όπου αναφέρεται το παράδειγμα του ΑΣΕΑ, στο οποίο μετείχαν οι αρχηγοί της βρετανικής και αμερικάνικης στρατιωτικής αποστολής.

¹⁰⁷ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, οπ.π., σ. 122-123

¹⁰⁸ Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 19

καθώς κατοχύρωσαν περιορισμένα¹⁰⁹ στο Σύνταγμα της Επιδάουρου (1822), συστηματικότερα στο Σύνταγμα του Άστρους (1823), το οποίο βελτιώνει την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων¹¹⁰, και σχεδόν πλήρως στο Σύνταγμα της Τροιζήνας (1827)¹¹¹ και το ηγεμονικό (1832), (που δεν ίσχυσε ποτέ)¹¹² όλες σχεδόν τις ελευθερίες των αμερικάνικων και γαλλικών διακηρύξεων του 18ου αιώνα¹¹³.

Αντίθετα η περίοδος του οθωνικού απολυταρχισμού¹¹⁴ (1833-1843) αποτέλεσε μια κακή συνέχεια για τα ατομικά δικαιώματα. Βασικό χαρακτηριστικό της περιόδου είναι ότι η διακυβέρνηση του Όθωνα έλαβε χώρα εν πλήρη απουσία Συντάγματος και ως εκ τούτου εν απουσία συνταγματικά κατοχυρωμένων δικαιωμάτων και ελευθεριών. Επιπλέον την περίοδο χαρακτήρισε η θέσπιση πλήθους αυστηρών νομοθετημάτων για την καταστολή των κοινωνικών αντιδράσεων¹¹⁵, που κατατείνουν στον περιορισμό των ατομικών ελευθεριών, οι οποίες άλλωστε δεν ήταν συνταγματικά κατοχυρωμένες¹¹⁶.

Μετά την επανάσταση, όμως, του 1843, το μοναρχικό Σύνταγμα του 1844, διέλαβε στο κείμενο του διατάξεις με τις οποίες προστατεύονταν τα ατομικά δικαιώματα και ελευθερίες, επαναλαμβάνοντας στο κείμενό του αντίστοιχες διατάξεις των επαναστατικών συνταγμάτων, κατοχυρώνοντας επίσης για πρώτη φορά το απόρρητο των επιστολών (άρθρο 14), την εγγύηση του φυσικού δικαστή (άρθρο 89) και το ορκωτό σύστημα (άρθρα 92 και 93)¹¹⁷. Οι παραπάνω διατάξεις ήταν ένα έστω

¹⁰⁹ Ο Δ. Καλτσώνης χαρακτηρίζει τον κατάλογο των δικαιωμάτων ως σαφέστατα ελλιπή, βλ. Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, ο.π., σ. 28

¹¹⁰ Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, ο.π., σ. 188, βλ. και Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, ο.π., σ. 31, όπου αναφέρεται ότι το Σύνταγμα του Άστρους βελτιώνει την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων, καταργούσε τη δουλεία, καθιέρωνε την αρχή του νόμιμου δικαστή και έθετε περιορισμούς στην κράτηση κάθε προσώπου από τις αρχές.

¹¹¹ Βλ. Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, ο.π., σ. 191, όπου μεταξύ άλλων αναφέρεται ότι το Σύνταγμα προστατεύει με αρτιότερο τρόπο όλα τα ατομικά δικαιώματα που προστατεύει το Σύνταγμα του Άστρους και επιπροσθέτως κατοχυρώνει την υποχρέωση αποζημίωσης σε περίπτωση απαλλοτρίωσης, (άρθρο 17), απαγορεύει την αναδρομικότητα των νόμων (άρθρο 19) και τους τίτλους ευγενείας (άρθρα 27-28), βλ. και Σβώλος Α., Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, σε Αξελού Λ. (επιμ.), Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, ο.π., σ. 70

¹¹² Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, ο.π., σ. 196, όπου μεταξύ άλλων αναφέρεται ότι το ηγεμονικό Σύνταγμα προστατεύει τα ατομικά δικαιώματα ενίοτε πληρέστερα από τα προηγούμενα Συντάγματα και π.χ. καθιερώνει για πρώτη φορά το άσυλο της κατοικίας (άρθρο 46).

¹¹³ Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, ο.π., σ. 45, βλ. και ενδεικτικά σελ. 37 όπου μεταξύ άλλων, αναφέρεται η κατοχύρωση της αρχής ισότητας, της αναλογικής κατανομής των φορολογικών βαρών, το προσιτό των «δημόσιων επαγγελμάτων» στους Έλληνες, την ελευθερία του τύπου και της εκπαίδευσης

¹¹⁴ Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, ο.π., σ. 19

¹¹⁵ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, ο.π., σ. 50-51, όπου αναλύονται ο νόμος του 1833 «περί εκτάκτου στρατιωτικής δίκης» που επιτρέπει σε έκτατα στρατιωτικά δικαστήρια να επιβάλλουν με συνοπτικές διαδικασίες τη θανατική ποινή, ο νόμος περί εγκλημάτων εκ της καταχρήσεως του τύπου», ο νόμος «περί της αστυνομίας του τύπου», το βασιλικό διάταγμα «περί του δικαιώματος του μετέρχεσθαι την τυπογραφίαν, λιθογραφίαν ή βιβλιοπωλείαν», ο νόμος του 1837 «περί εξυβρίσεων εν γένει και περί τύπου» και ως χαρακτηριστικό παράδειγμα της αυθαιρεσίας η δίκη του Κολοκοτρώνη, βλ. και Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, ο.π., σ. 54, όπου αναφέρεται ότι ο νόμος του 1833 περί εκτάκτου στρατιωτικής δίκης εισήγαγε για πρώτη φορά στη χώρα μας το θεσμό της κατάστασης πολιορκίας και εφαρμόστηκε, μεταξύ άλλων, στην Τήνο το Σεπτέμβριο του 1833, σε αρκετές επαρχίες της Ρούμελης το Μάιο του 1834 και τέλος στη Μάνη τον Αύγουστο του ίδιου χρόνου, και ότι με τα υπόλοιπα ως άνω νομοθετήματα θεσπίζονταν αυστηρότητα μέτρα για τον προληπτικό και κατασταλτικό έλεγχο της ελευθερίας του τύπου.

¹¹⁶ Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, ο.π., σ. 201

¹¹⁷ Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, ο.π., σ. 65

δειλό πρώτο βήμα στην κατεύθυνση της προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών, παρόλο που η εφαρμογή τους στην πράξη υπήρξε προβληματική¹¹⁸.

Στο επόμενο χρονικά Σύνταγμα, το Σύνταγμα του 1864, βελτιώθηκε ουσιωδώς¹¹⁹ η προστασία των ατομικών δικαιωμάτων, καθώς καθιερώθηκε για πρώτη φορά το δικαίωμα του συνέρχεσθαι και του συνετερίζεσθαι (άρθρα 10 και 11)¹²⁰, καταργήθηκε η σκληρή ποινή του πολιτικού θανάτου (άρθρο 18), προβλέφθηκε επιεικέστερη μεταχείριση για τους πολιτικούς εγκληματίες παρά για τους κοινούς (άρθρα 6 και 95) και διέλαβε ειδικές ρυθμίσεις για την προσωπική ασφάλεια (άρθρο 5) και την ελευθερία του τύπου (άρθρο 14)¹²¹. Επιπλέον υπό το πνεύμα της Γαλλικής Επανάστασης του 1848 και της οδυνηρής εμπειρίας της οθωνικής περιόδου, οι συντάκτες μεριμνούν με συγκεκριμένες διατάξεις για την μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα της προστασίας στην πράξη και όχι μόνο σε θεωρητικό επίπεδο¹²².

Η περίοδος της ανόδου, όμως, ολοκληρώνεται με το Σύνταγμα του 1911, το οποίο στο επίπεδο των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών, στοιχούμενο προς το εν γένει κύριο χαρακτηριστικό του, που ήταν η αποδοχή της αρχής του κράτους δικαίου¹²³, ενίσχυσε¹²⁴ την προστασία τους προβλέποντας πρόσθετες εγγυήσεις (π.χ. τη φορολογική ισότητα στο άρθρο 3, την προσωπική ασφάλεια του στο άρθρο 5, το δικαίωμα του συνετερίζεσθαι στο άρθρο 11 και το άσυλο της κατοικίας στο άρθρο 12)¹²⁵.

Ο εθνικός διχασμός εγκαινιάζει με δριμύ τρόπο την εποχή (1915-1974) που τα ατομικά δικαιώματα και οι ελευθερίες συμπιέζονται στις συμπληγάδες της εκάστοτε σκοπιμότητας, είτε αυτή είναι η επικράτηση έναντι των πολιτικών αντιπάλων, είτε είναι εξασφάλιση της απρόσκοπτης άσκησης της εξουσίας, είτε οτιδήποτε άλλο.

Μετά την επέμβαση των συμμαχικών δυνάμεων που ολοκληρώνεται το Μάιο του 1917, η Κυβέρνηση Ε. Βενιζέλου χρησιμοποιεί έκτακτα μέτρα αντισυνταγματικού χαρακτήρα, που δημιουργήσαν ένα επικίνδυνο, όπως

¹¹⁸ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, ο.π., σ. 58

¹¹⁹ Βλ. και Σβώλος Α., Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, σε Αξελού Λ. (επιμ.), Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, ο.π., σ. 85, όπου χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι οι περί του «Δημοσίου Δικαίου» των Ελλήνων διατάξεις (άρθρα 3-20) διατυπώθηκαν πληρέστερα σε σχέση με το προηγούμενο Σύνταγμα και καταγράφονται χαρακτηριστικές εκφράσεις της Επιτροπής επί του Συντάγματος, η οποία ανέφερε, μεταξύ άλλων, στα πρακτικά της ότι *η ελευθερία ή είναι πλήρης ή δεν είναι*.

¹²⁰ Δηλαδή δύο σημαντικά δικαιώματα ομαδικής δράσης, βλ. Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, ο.π., σ. 72

¹²¹ Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, ο.π., σ. 121

¹²² Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, ο.π., σ. 212, βλ. και Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, ο.π., σ. 72, όπου αναφέρεται ότι με το Σύνταγμα αυτό κατοχυρώθηκαν πληρέστερα, με λεπτομερέστερες ρυθμίσεις η προσωπική ασφάλεια (άρθρο 50 και η ελευθερία του τύπου (άρθρο 14).

¹²³ Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, ο.π., σ. 106

¹²⁴ Σβώλος Α., Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, σε Αξελού Λ. (επιμ.), Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, ο.π., σ. 85, όπου χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι από τις σημαντικότερες μεταβολές, τις οποίες η αναθεώρηση του 1911 επέφερε στο Σύνταγμα του 1865, ήταν η ενίσχυση της προστασίας των ατομικών ελευθεριών και ιδίως της προσωπικής ελευθερίας, της ιδιοκτησίας και της ελευθερίας του τύπου, δια της παροχής περισσότερων νομικών εγγυήσεων κατά κάθε αυθαιρεσίας του κράτους (άρθρα 3, 5, 6, 9, 11, 12, 14, 17), βλ. και όμοια Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, ο.π., σ. 221, βλ. και

¹²⁵ Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, ο.π., σ. 105, θα πρέπει όμως να προσεχθεί όπως στο ίδιο σημείο αναφέρεται ότι το Σύνταγμα αυτό καθιέρωνε το θεσμό της **κατάστασης πολιορκίας** σε συνδυασμό με αναστολή των κυριοτέρων εγγυήσεων ατομικών ελευθεριών, υπό την άδεια της Βουλής και για την αντιμετώπιση μόνο των εξωτερικών κινδύνων.

αποδείχθηκε, προηγούμενο¹²⁶, με στόχο την εξουδετέρωση των αντιπάλων της¹²⁷ και την εκκαθάριση του κρατικού μηχανισμού από φιλοβασιλικά και "γερμανόφιλα" στοιχεία, κατά την έκφραση της εποχής¹²⁸ και τα οποία μέτρα δεν τα επέτρεπε ούτε η κατάσταση πολιορκίας. Ειδικότερα, με το ν.δ. της 14.06.1917 αναστάλθηκαν για ένα χρόνο οι συνταγματικές εγγυήσεις της μονιμότητας και ισοβιότητας των *δικαστικών και εισαγγελικών υπαλλήλων* (sic)¹²⁹ και με το ν.δ. της 20.06.1917 αναστάλθηκε για ένα έτος η μονιμότητα των δημοσίων υπαλλήλων¹³⁰. Σε εκτέλεση των μέτρων αυτών απομακρύνθηκαν 570 δικαστικοί, απολύθηκαν 6.500 υπάλληλοι και αποστρατεύθηκαν 2.300 περίπου αξιωματικοί (οι οποίοι αποτελούσαν το εξαιρετικά μεγάλο ποσοστό του 40% του συνόλου αυτών)¹³¹. Επιπλέον με το ν. 755/1917 δόθηκε η δυνατότητα να επιβάλλεται η ποινή της εκτόπισης στους καταδικασθέντες για τα σε αυτόν προβλεπόμενα αδικήματα, η οποία μάλιστα μπορεί να επιβάλλεται ακόμη και σε απλούς υπόπτους¹³² για την *εν γένει δημόσια ασφάλειαν* ή σε όσους είναι *εκ της διαγωγής τους ύποπτοι*¹³³ ότι υποκινούν στη διάπραξη των παραπάνω αδικημάτων. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι κυριότεροι ηγέτες της αντιβενιζελικής παράταξης (Δ. Γούναρης, Β. Δουσμάνης, Ι. Μεταξάς, Ι. Δραγούμης κλπ) εκτοπίστηκαν αμέσως στην Κορσική¹³⁴.

Το επικίνδυνο αυτό προηγούμενο άρχισε να εκδηλώνει τις πρώτες, έστω περιορισμένες, συνέπειές του ήδη κατά την περίοδο της διακυβέρνησης της χώρας από την αντιβενιζελική παράταξη (1920-1922), καθώς το κύριο χαρακτηριστικό της εσωτερικής πολιτικής των κυβερνήσεων της περιόδου ήταν η εκκαθάριση των βενιζελικών στοιχείων από τον διοικητικό μηχανισμό και τη δικαιοσύνη¹³⁵ και αντίστοιχα η αποκατάσταση αυτών που είχαν εκδιωχθεί κατά την προηγούμενη περίοδο, δυνάμει των νομοθετημάτων του 1917 που ήδη αναφέραμε. Η επαναφορά

¹²⁶ Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 120, βλ. και Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 106-107. Η παραπάνω παρατήρηση είναι ορθή δεδομένου ότι το αρνητικό αυτό προηγούμενο χρησιμοποιήθηκε στα χρόνια που ακολούθησαν ενάντια σε κάθε λογής εχθρού, είτε π.χ. αυτός εντοπιζόταν στο ανερχόμενο εργατικό κίνημα, είτε στον κομμουνιστικό κίνδυνο, είτε εν γένει στους πολιτικούς αντιπάλους, ανεξαρτήτως πολιτικής προέλευσής τους, βλ. και Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 235, όπου στην ίδια εν γένει κατεύθυνση αναφέρεται ότι *«Τα επίμαχα μέτρα δημιουργούσαν ένα επικίνδυνο προηγούμενο, οι επιπτώσεις του οποίου – όπως θα φανεί στα επόμενα κεφάλαια- αποδείχθηκαν μοιραίες για το καθεστώς των ελευθεριών στα χρόνια που ακολούθησαν.»*

¹²⁷ Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 230, Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 106, όπου εμφατικά αναφέρεται ότι με τις ενέργειες αυτές *«εγκαινιάστηκε η πρακτική της εκτόπισης των πολιτικών αντιπάλων»*.

¹²⁸ Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 119

¹²⁹ Παντελής Α., Κουτσουμπίνης Σ., Γεροζήση Τ., Κείμενα Συνταγματικής Ιστορίας, Τόμος Α', Αντ. Σάκκουλας, 1993, Αθήνα- Κομοτηνή, σ. 629, βλ. και Σβώλος Α., Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, σε Αξελού Λ. (επιμ.), Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, οπ.π., σ. 91, όπου χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι η αναστολή ιδίως της δικαστικής ισοβιότητας απέβη άκρως επιζήμια για το κύρος της Δικαιοσύνης, την οποία, κατά την έκφραση του Σβώλου, *«και επί αρκετά έτη συνεκλόνησε ριζηδόν»*.

¹³⁰ Παντελής Α., Κουτσουμπίνης Σ., Γεροζήση Τ., Κείμενα Συνταγματικής Ιστορίας, Τόμος Α', οπ.π., σ. 629

¹³¹ Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 119, Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 231

¹³² Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 231

¹³³ Παντελής Α., Κουτσουμπίνης Σ., Γεροζήση Τ., Κείμενα Συνταγματικής Ιστορίας, Τόμος Α', οπ.π., σ. 631

¹³⁴ Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 231

¹³⁵ Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 123

μάλιστα των απολυθέντων δικαστών, δυνάμει του ν.δ. της 8.11.1920¹³⁶, ήταν ένα από τα πρώτα μέτρα της Κυβέρνησης Ράλλη¹³⁷. Παράλληλα στο στράτευμα απομακρύνονται περίπου 500 βενιζελικοί, κυρίως υψηλόβαθμοι, και αποκαθίστανται σταδιακά περίπου 1500¹³⁸ αντιβενιζελικοί αξιωματικοί που είχε αποστρατεύσει η κυβέρνηση Ε. Βενιζέλου¹³⁹. Τέλος ανάλογες μεταβολές επήλθαν και στη δημόσια διοίκηση¹⁴⁰.

Τα παραπάνω φαινόμενα εντοπίζονται εκ νέου, μετά το στρατιωτικό κίνημα του Συνταγματάρχη Ν. Πλαστήρα (1922), καθώς μετά την επικράτησή του, λαμβάνουν χώρα εκκαθαρίσεις, κατά κύριο λόγο στις ένοπλες δυνάμεις από τις οποίες αποτάσσονται 1284 αξιωματικοί¹⁴¹, τις οποίες διευκόλυνε το αποτυχημένο στρατιωτικό πραξικόπημα του Οκτωβρίου του 1923 που προσπάθησε να ανατρέψει την επικράτηση του παραπάνω κινήματος¹⁴². Παράλληλα το καθεστώς συνιστά έκτακτο στρατοδικείο¹⁴³, το οποίο, για λόγους σκοπιμότητας¹⁴⁴, καταδικάζει σε θάνατο για εσχάτη προδοσία έξι από τους οκτώ κατηγορούμενους (πρώην πρωθυπουργοί, υπουργοί και στρατιωτικοί), οι οποίοι εκτελούνται αμέσως (15 Νοεμβρίου 1922)¹⁴⁵, γεγονός πρωτοφανές στην ελληνική πολιτική και συνταγματική ιστορία¹⁴⁶.

Η νόθευση του Συντάγματος στο πεδίο των ατομικών δικαιωμάτων συνεχίστηκε και την επόμενη περίοδο με πρακτικές αντισυνταγματικές ή αμφίβολης συνταγματικότητας¹⁴⁷. Ακόμα όμως και υπό το πλαίσιο της Συντακτικής Συνέλευσης του 1924 τέθηκε σε ισχύ νομοθέτημα που έθετε στο στόχαστρο τις ελευθερίες. Ειδικότερα το ν.δ. της 23^{ης} Απριλίου 1924 (γνωστό ως «κατοχυρωτικό») προέβλεψε αυστηρές ποινές για όποιον με οποιονδήποτε τρόπο αποδοκιμάζει ή αμφισβητεί το δημοκρατικό πολίτευμα ή την έκπτωση της βασιλικής δυναστείας¹⁴⁸, το οποίο έχοντας εξαιρετικά ευρεία και ανοιχτή διατύπωση ήταν δυνατόν να αξιοποιηθεί ποικιλοτρόπως. Περαιτέρω λίγα μόλις χρόνια αργότερα η δικτατορία του Στρατηγού Παγκάλου (1925-1926), χρησιμοποιεί κάθε είδους δίωξη κατά των πολιτικών της αντιπάλων και κατά του τύπου, και αξίζει ιδίως να σημειωθεί ότι εκτοπίζει σε απομακρυσμένα νησιά τους αντιπάλους της βενιζελικής παράταξης και εγκαινιάζει την πρώτη περίοδο παρανομίας του Κ.Κ.Ε., οι ηγέτες και οπαδοί του οποίου

¹³⁶ Παντελής Α., Κουτσομπίνας Σ., Γεροζήση Τ., Κείμενα Συνταγματικής Ιστορίας, Τόμος Α', οπ.π., σ. 632

¹³⁷ Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 234

¹³⁸ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 110

¹³⁹ Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 234

¹⁴⁰ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 110

¹⁴¹ Παντελής Α., Κουτσομπίνας Σ., Γεροζήση Τ., Κείμενα Συνταγματικής Ιστορίας, Τόμος Α', οπ.π., σ. 690

¹⁴² Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 125-126

¹⁴³ Παντελής Α., Κουτσομπίνας Σ., Γεροζήση Τ., Κείμενα Συνταγματικής Ιστορίας, Τόμος Α', οπ.π., σ. 681

¹⁴⁴ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 113

¹⁴⁵ Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 236

¹⁴⁶ Σημειώνεται ότι η αμφιλεγόμενη υπ' αριθ. 1675/2010 απόφαση του Αρείου Πάγου, έκανε δεκτή αίτηση επανάληψη της διαδικασίας, δοθέντος ότι με βάση νεότερα γεγονότα και αποδείξεις καταδεικνύεται ότι οι καταδικασθέντες ήταν τελικώς αθώοι, ακύρωσε την από 15 Νοεμβρίου 1922 απόφαση του Εκτάκτου Επαναστατικού Στρατοδικείου Αθηνών, και έπαυσε οριστικά λόγω παραγραφής την ποινική δίωξη, βλ. Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 242, όπου παρατίθεται το δίλημμα αν είναι δουλειά των δικαστηρίων να ξαναγράφουν την ιστορία και την ΑΠ1675/2010, δημ. Νόμος

¹⁴⁷ Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 269

¹⁴⁸ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 142

υφίστανται κάθε είδους ποινικές και άλλες διώξεις¹⁴⁹. Εύγλωττη παραμένει η χαρακτηριστική διατύπωση του Ν. Αλιβιζάτου για την πρακτική αυτή, ο οποίος παραθέτει ότι «Με τον αυθαίρετο αυτό θεσμό, που εισήγαγε ο Πάγκαλος (Ν.Δ. της 2.6.1926), και που με ένα μικρό χρονικό διάστημα μεταξύ 1929 και 1931, ίσχυσε στη χώρα μας συνεχώς έως το 1974, διώκονταν όχι από δικαστήρια αλλά από διοικητικές επιτροπές, άτομα όχι βεβαίως για παράνομες πράξεις τους, αλλά για το φρόνημά τους¹⁵⁰». Με το παραπάνω νομοθέτημα δόθηκε η δυνατότητα σε Επιτροπές Ασφάλειας να εκτοπίζουν μέχρι ένα έτος κάθε ύποπτο «*διαπράξεως...πράξεων αντικείμενων εις την δημόσιαν τάξιν, ησυχίαν και ασφάλειαν της χώρας*», διατύπωση που δύναται να συμπεριλάβει κάθε μη αρεστή στις αρχές δραστηριότητα¹⁵¹. Κορωνίδα των παραπάνω πρακτικών είναι ο ν. 4429/1929 «περί μέτρων ασφάλειας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών»¹⁵², πιο γνωστός ως «ιδιώνυμο», που μεταθέτει το κέντρο βάρους στη δίωξη του φρονημάτος από τους εν γένει πολιτικούς αντιπάλους στους αντιπάλους του κοινωνικοοικονομικού συστήματος¹⁵³, και ο οποίος είναι ένας από τους αυστηρότερους αντικομμουνιστικούς νόμους της εποχής¹⁵⁴ προβλέποντας φυλάκιση τουλάχιστον έξι μηνών σε όποιον επιδιώκει την εφαρμογή ιδεών που περιγράφει στο κείμενό του και εκτόπιση από ένα μήνα έως δύο χρόνια. Μάλιστα ο αυστηρότατος αυτός νόμος, υιοθετήθηκε, με πρωτοβουλία της Κυβέρνησης Βενιζέλου, σε μια περίοδο, που κατά τα λεγόμενα του ίδιου του Βενιζέλου δεν υπήρχε στην Ελλάδα «κομμουνιστική απειλή»¹⁵⁵. Εντούτοις τρία μόλις χρόνια αργότερα από την εφαρμογή του, το 1932, περίπου 12.000 άτομα είχαν φυλακιστεί με βάση της διατάξεις του¹⁵⁶.

Την περίοδο 1935-1936 η νόθευση του Συντάγματος στο επίπεδο των ατομικών δικαιωμάτων και των ελευθεριών συνεχίζεται με την δίωξη κυρίως των πολιτικών αντιπάλων. Στις 1 Μαρτίου 1935 λαμβάνει χώρα απόπειρα πραξικοπήματος, αυτή τη φορά, από βενιζελικούς αξιωματικούς¹⁵⁷, την οποία καταστέλλει η Κυβέρνηση Τσαλδάρη, κηρύσσοντας κατάσταση πολιορκίας με προεδρικό διάταγμα¹⁵⁸, ενώ το Σύνταγμα την προβλέπει μόνο με άδεια των Βουλών και μόνο για λόγους πολέμου ή εξωτερικών κινδύνων, ενώ επιπλέον με

¹⁴⁹ Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 138, βλ. και ομοίως Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 120

¹⁵⁰ Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 147

¹⁵¹ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 144

¹⁵² Βλ. αναλυτικά το κείμενό του σε Παντελής Α., Κουτσουμπίνας Σ., Γεροζήση Τ., Κείμενα Συνταγματικής Ιστορίας, τόμος Β', Αντ. Σάκκουλας, 1993, Αθήνα- Κομοτηνή, σ. 310

¹⁵³ Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 147, Όπου αναλύεται κατ'ουσίαν ότι όταν έχεις δημιουργήσει το παράνομο και επικίνδυνο προηγούμενο να εκτοπίζεις τους πολιτικούς σου αντιπάλους που συμφωνούν με το κοινωνικοοικονομικό σύστημα, είναι λογικό και επόμενο να εφαρμόσεις τις ίδιες αντισυνταγματικές μεθόδους και σε βάρος των πολιτικών σου αντιπάλους που δεν συμφωνούν με το κοινωνικοοικονομικό σύστημα.

¹⁵⁴ Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 247

¹⁵⁵ Βλ. Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 148, όπου παρατίθεται μεν η έλλειψη του «κινδύνου» αυτού, πλην όμως υπογραμμίζεται ότι αρχικά το Σ.Ε.Κ.Ε. και αργότερα το Κ.Κ.Ε., παρά την περιθωριακή εκλογική του ισχύ, κατάφερε να εκφράσει τις επιδιώξεις ενός μαχητικού εργατικού κινήματος, και αυτός είναι ο λόγος που αντιμετωπίστηκε αμείλικτα τόσο από τους βενιζελικούς όσο και από τους αντιβενιζελικούς, και παρά την στην πράξη απουσία του παραπάνω «κινδύνου».

¹⁵⁶ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 149

¹⁵⁷ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 153

¹⁵⁸ Παντελής Α., Κουτσουμπίνας Σ., Γεροζήση Τ., Κείμενα Συνταγματικής Ιστορίας, τόμος Β', οπ.π., σ. 381

αντισυνταγματικό αναγκαστικό νόμο¹⁵⁹ συνιστά έκτατα στρατοδικεία¹⁶⁰. Το παραπάνω αποτυχημένο στρατιωτικό κίνημα χρησιμοποιήθηκε ως πρόσχημα από τους αντιβενιζελικούς, το οποίο μάλιστα θεωρήθηκε «δώρο Θείου»¹⁶¹, για να προβούν σε μεγάλη έκτασης εκκαθαρίσεις¹⁶² στο στρατό και τον κρατικό μηχανισμό¹⁶³, ο οποίος έκτοτε και μέχρι την μεταπολίτευση επανδρώθηκε μονόπλευρα, με αποτέλεσμα τον μονόπλευρο πολιτικό προσανατολισμό του τα χρόνια που ακολούθησαν, γεγονός που υπήρξε χαρακτηριστικό γνώρισμά του¹⁶⁴. Η ανατροπή της Κυβέρνησης Τσαλδάρη από το κίνημα του στρατηγού Κονδύλη στις 10 Οκτωβρίου 1935 δεν ανέτρεψε τα παραπάνω δεδομένα, καθώς το νέο καθεστώς συνέχισε στο πεδίο αυτό το έργο της προηγούμενης κυβέρνησης με την αμείλικτη δίωξη των αντιπάλων της, βενιζελικών και αριστερών, χρησιμοποιώντας εκτοπίσεις και διώξεις για την προσβολή του πολιτεύματος, του πολιτικού και κοινωνικού καθεστώτος¹⁶⁵, με σκοπό να επιτύχει το επιθυμητό αποτέλεσμα στο δημοψήφισμα που προκηρύχθηκε για το πολιτειακό¹⁶⁶.

Η κοινοβουλευτική παρένθεση, που αρχίζει το Νοέμβριο του 1935 με την επάνοδο του Βασιλιά και κατά την οποία συνέβη ένα μικρό διάλειμμα από τις παραπάνω πρακτικές, ξεκινά πάλι με μεγάλη ένταση με την δικτατορία του Ι. Μεταξά στις 4 Αυγούστου 1936. Ο Βασιλιάς, στις 4 Αυγούστου 1936, εξέδωσε με πρόταση της Κυβέρνησης Μεταξά δύο βασιλικά διατάγματα. Με το δεύτερο εξ' αυτών διαλύθηκε η Γ' Αναθεωρητική Βουλή, χωρίς παράλληλα να προκηρυχθούν εκλογές,

¹⁵⁹ Παντελής Α., Κουτσουμπίνας Σ., Γεροζήση Τ., Κείμενα Συνταγματικής Ιστορίας, τόμος Β', οπ.π., σ. 382

¹⁶⁰ Σε αυτά παραπέμπονται περίπου 1.130 στρατιωτικοί και πολίτες, 60 (μεταξύ των οποίων και ο Ε. Βενιζέλος και ο Ν. Πλαστήρας που όμως εν τω μεταξύ είχαν διαφύγει στο εξωτερικό) εκ των οποίων καταδικάζονται σε θάνατο, και τρεις εκτελούνται, μεταξύ των οποίων οι στρατηγοί Παπούλιας και Κοιμήσης, οι οποίοι μάλιστα δεν είχαν ανάμειξη στο κίνημα, ενώ οι υπόλοιποι 57 καταδικάζονται σε ισόβια κάθειρξη και στους οποίους δόθηκε αμνηστία μετά την παλινόρθωση τον Σεπτέμβριο του 1935 σ βλ. Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 248 και Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 151

¹⁶¹ Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 150

¹⁶² Μάλιστα η κυβέρνηση Τσαλδάρη προχώρησε και στην ιδιοποίηση της συντακτικής εξουσίας εκδίδοντας σαράντα έξι συντακτικές πράξεις και ειδικότερα¹⁶², μεταξύ άλλων, με τις Σ.Π. Β'¹⁶², Γ', Δ' και ΣΤ' τις αξιοποίησε για την παραπάνω εκκαθάριση του εν γένει κρατικού μηχανισμού, με την Κ' διέλυσε τις συνδικαλιστικές οργανώσεις των δημοσίων υπαλλήλων και ανέστειλε το δικαίωμα να ιδρύσουν νέες και κυρίως τέλος με την ΚΔ' επέτρεψε να ανασταλούν με διάταγμα, για εσωτερικούς λόγους¹⁶², οι σημαντικότερες εγγυήσεις των ατομικών ελευθεριών, βλ. Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 151-152, Παντελής Α., Κουτσουμπίνας Σ., Γεροζήση Τ., Κείμενα Συνταγματικής Ιστορίας, τόμος Β', οπ.π., σ. 388. Είναι δε κρίσιμο αν σημειωθεί ότι η τελευταία συντακτική πράξη υπήρξε σταθμός στην εξέλιξη του θεσμού της κατάστασης πολιορκίας, καθώς τα Σύντάγματα του παρελθόντος την είχαν προβλέψει μόνο για εξωτερικούς λόγους (αρ. 91 στο Σ. 1864/1911 και αρ. 97 στο Σ. 1927), βλ. Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 152 και 157, όπου εύγλωττα αναφέρεται ότι δυνατότητα αυτή που παρείχε η Σ.Π. ΚΔ' έθεσε το Σύνταγμα υπό αίρεση της εξυπηρέτησης της εκάστοτε πολιτικής σκοπιμότητας.

¹⁶³ Υπολογίζεται ότι απολύθηκαν τότε 1717 τακτική και 348 έκτακτοι δημόσιοι υπάλληλοι με καθαρά πολιτικά κριτήρια και ότι αποτάχθηκαν 1.000 περίπου αξιωματικοί σε σύνολο 5.000, βλ. Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 150-151

¹⁶⁴ Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 156, Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 248

¹⁶⁵ Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 251

¹⁶⁶ Βλ. αναλυτικά τα μέτρα που έλαβε το καθεστώς αυτό σε Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 154-155

ενώ με το πρώτο αναστάλη¹⁶⁷ ισχύς των σημαντικότερων συνταγματικών εγγυήσεων των ατομικών ελευθεριών, με την αιτιολογία του κινδύνου αποσταθεροποίησης από τη δράση των κομμουνιστών¹⁶⁸, και ειδικότερα αναστάλη η ισχύς των διατάξεων του άρθρου 5 (προσωπική ασφάλεια), 6 (ειδική προστασία των πολιτικών εγκληματιών), 10 (συνέρχεσθαι), 11 (συνετερίζεσθαι), 12 (άσυλο της κατοικίας), 14 (ελευθερία του τύπου), 20 (απόρρητο των επιστολών) και 95 (υπαγωγή των πολιτικών εγκλημάτων στα ορκωτά δικαστήρια) του Συντάγματος του 1864/1911, ενώ παράλληλα απαγορεύθηκε η λειτουργία των πολιτικών κομμάτων¹⁶⁹. Παράλληλα τα παραπάνω μέτρα επιτρέπουν αυστηρές νομοθετικές παρεμβάσεις και ειδικότερα, το ιδιώνυμο αντικαθίσταται με αυστηρότερες διατάξεις (α.ν. 117/1936 περί μέτρων προς καταπολέμηση του κομμουνισμού και των εκ τούτου συνεπειών, 375/1936 περί κατασκοπείας¹⁷⁰, 1075/1936 περί μέτρων ασφάλειας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των πολιτών¹⁷¹), οι οποίες επιτρέπουν, κατ' ουσίαν, την ύπαρξη αστυνομικού κράτους¹⁷² με, μεταξύ άλλων, εκτοπίσεις, στρατόπεδα συγκέντρωσης, πιστοποιητικά κοινωνικών φρονημάτων και δηλώσεις μετανοίας¹⁷³ πολιτών «υπόπτων» για τις πολιτικές τους απόψεις¹⁷⁴, αλλά και σκληρά και απάνθρωπα βασανιστήρια¹⁷⁵, ενώ τέλος το καθεστώς απέφευγε συστηματικά να οδηγεί τους αντιπάλους της στα δικαστήρια και τους εκτοπίζει, όχι προς αποφυγή τυχόν δικαίωσης τους, αλλά για να μην βρίσκουν βήμα για τη διάδοση των ιδεών τους¹⁷⁶.

¹⁶⁷ Η αναστολή των παραπάνω εγγυήσεων προφανώς δεν δημιουργεί την ανάγκη για την κήρυξη κατάστασης πολιορκίας, η οποία κηρύσσεται μόνο με την έναρξη του πολέμου (α.ν. 2606/28.10.1940), όταν λίγο αργότερα εκδίδεται και η μόνη συντακτική πράξη του καθεστώτος Μεταξά (6.11.1940 «περί αναστολής της ισοβιότητας και μονιμότητας», βλ. Παντελής Α., Κουτσομπίνας Σ., Γεροζήση Τ., Κείμενα Συνταγματικής Ιστορίας, τόμος Β', οπ.π., σ.498, βλ. αναλυτικά και Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 256

¹⁶⁸ Παντελής Α., Κουτσομπίνας Σ., Γεροζήση Τ., Κείμενα Συνταγματικής Ιστορίας, τόμος Β', οπ.π., σ.464

¹⁶⁹ Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 163, 172

¹⁷⁰ Ο νόμος αυτός έμελλε να αξιοποιηθεί λίγο από το καθεστώς μεταξά αλλά να διαδραματίσει όπως θα δούμε σημαίνοντα ρόλο αργότερα (ιδίως την περίοδο 1946-1949) με την ταύτιση των κομμουνιστών με κατασκόπους, βλ. Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 168

¹⁷¹ Παντελής Α., Κουτσομπίνας Σ., Γεροζήση Τ., Κείμενα Συνταγματικής Ιστορίας, τόμος Β', οπ.π., σ.480 επ., βλ. και Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 172, όπου αναφέρεται ότι τα νομοθετήματα έφθασαν μέχρι την απαγόρευση της έκδοσης και εμπορίας βιβλίων με ανάλογο περιεχόμενο και Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 167, όπου αναφέρεται ότι η καταστολή στη διάδοση των ιδεών έφθασε μέχρι τη δημόσια καταστροφή βιβλίων στην πυρά κατά το πρότυπο του γερμανικού ναζιστικού καθεστώτος

¹⁷² Βλ. και Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 166, όπου εύγλωττα παρατηρείται ότι οι εξουσίες του καθεστώτος ήταν πραγματικά απεριόριστες.

¹⁷³ Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 256, βλ. ενδεικτικά της έντασης της εφαρμογής των μέτρων είναι τα κάτωθι στατιστικά στοιχεία: Το καλοκαίρι του 1940 υπήρχαν περίπου 1.000 εκτοπισμένοι (600 στην Ακροναυπλία), ενώ 45.000-50.000 πολίτες υπέγραψαν δηλώσεις μετανοίας, είτε για να μην απολυθούν, είτε για να μην εκτοπισθούν, βλ. Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 308-309

¹⁷⁴ Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 173

¹⁷⁵ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 166

¹⁷⁶ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 168, βλ. ομοίως και Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 173, όπου διασώζεται απόσπασμα από επίσημο προπαγανδιστικό κείμενο της δικτατορίας που αναφέρει ότι «...αι ποινικά δίκαια των συλλαμβανομένων κομμουνιστών, ου μόνον δεν εξυπηρετούν τον αντικομμουνιστικόν αγώνα του Κράτους, αλλά, τουναντίον, παρείχον σπουδαίο βήμα δημοσκοπικής προπαγάνδας και επηρεασμού αφελών ακροατών υπέρ των ιδεών τους...»

Η περίοδος της κατοχής (1941-1944) χαρακτηρίζεται από απόλυτη αυθαιρεσία και δεν αντέχει στη βάσανο της κριτικής σε σχέση με τον σεβασμό των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών¹⁷⁷, καθώς όλη την εξουσία την κατέχουν οι κατοχικές δυνάμεις και κατ' ουσίαν «διορίζουν» τις κατοχικές κυβερνήσεις¹⁷⁸, χωρίς να δεσμεύονται από Σύνταγμα, δικαιώματα και ελευθερίες. Χαρακτηριστικά μόνο δείγματα της απόλυτης αυθαιρεσίας αποτελεί η γενοκτονία των Ελλήνων Εβραίων της Θεσσαλονίκης¹⁷⁹, η περαιτέρω εκκαθάριση του κρατικού μηχανισμού, η διατήρηση τις φυλακές των πολιτικών κρατουμένων της δικτατορίας Μεταξά, η επιστράτευση του αντρικού πληθυσμού (ΦΕΚ 22.3.1943), η επίταξη κάθε είδους εμπορευμάτων χωρίς αποζημίωση,¹⁸⁰ και τέλος οι εκτελέσεις κρατουμένων ή αμάχων υπό μορφή αντιποίνων.

Η απελευθέρωση της Αθήνας από τους Γερμανούς στις 12 Οκτωβρίου 1944 εγκαινιάζει μια νέα, δυστυχώς, σκοτεινή περίοδο. Η άφιξη στην Αθήνα στις 18 Οκτωβρίου της κυβέρνησης εθνικής ενότητας, τα Δεκεμβριανά που ακολούθησαν, η Συμφωνία της Βάρκιζας στις 12 Φεβρουαρίου 1945, η μη εφαρμογή αυτής, η «λευκή τρομοκρατία» που ακολούθησε, οδήγησαν στην επαναφορά των περισσότερων μέτρων κατά των ατομικών δικαιωμάτων και των ελευθεριών της δεκαετίας του 1920 και του 1930, που περιγράψαμε ανωτέρω, τα οποία εφαρμόστηκαν εντατικά¹⁸¹.

Μετά την έναρξη του εμφυλίου (1946-1949) νέα πληθώρα αυταρχικών μέτρων¹⁸² τέθηκαν σε ισχύ, για την αντιμετώπισή του, που αφορούσαν μεταξύ άλλων,

¹⁷⁷ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος II: 1941-2001, οπ.π., σ. 10

¹⁷⁸ Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 257, 259

¹⁷⁹ Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 259

¹⁸⁰ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος II: 1941-2001, οπ.π., σ. 7-15

¹⁸¹ Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 332-333, 340-341

¹⁸² Ενδεικτικά μόνο, καθώς η πλήρης ανάλυση του θέματος εκφεύγει των ορίων της παρούσας μελέτης, αναφέρουμε τα παρακάτω για τα αυταρχικά αυτά μέτρα. Κατ' αρχήν θα πρέπει να επισημάνουμε σε ό,τι αφορά διοικητική εκτόπιση: **α)** με το **α.ν. 435/1945** επαναφέρεται σε ισχύ ο παλαιός **ν. ΤΟΔ'1871** «περί καταδιώξεως της ληστείας», που επέτρεπε την ομαδική εκτόπιση των στενότερων συγγενών προσώπων που είχαν επικηρυχθεί, και με νεότερη ρύθμιση τα πρόσωπα αυτά δεν χρειάζεται να είναι απαραίτητα ληστές αλλά αρκεί να είναι επικίνδυνα για τη δημόσια τάξη, **β)** με το **ν.δ. της 4.5.1946** αναβίωσε το νομοθετικό διάταγμα της δικτατορίας του Παγκάλου για τη διοικητική εκτόπιση που επέτρεπε την εκτόπιση υπόπτων και όχι ενόχων για πράξεις αντικείμενες στη δημόσια τάξη και ασφάλεια της χώρας, η οποία εκτόπιση με νεότερη ρύθμιση κατέστη εφικτό να διαρκεί επ' αόριστον «εξαιρετικώς διαρκούσης της ανταρσίας» (**ν.δ. 687/1948**), **γ)** με τον **α.ν. 511/1947** επετράπη στην αστυνομία να απαγορεύει, μεταξύ άλλων, την κυκλοφορία τη νύχτα, τις συγκεντρώσεις, την έκδοση εντύπωση, την ίδρυση συλλόγων ή εντευκτηρίων, ενώ με τον ίδιο νόμο που παρέπεμπε στον μεταξικό **α.ν. 2430/1940** εξουσιοδοτήθηκε ο Υπουργός Δημόσιας Τάξης να οργανώσει τη ζωή των εκτοπισμένων επί «κλειθαρχημένης» βάσης. Είναι της έντασης της εφαρμογής των μέτρων ότι μόνο στη Μακρόνησο το καλοκαίρι του 1949 ο αριθμός των εκτοπισμένων ξεπερνούσε τους 20.000, ενώ τον Οκτώβριο του 1949, λίγο μετά την λήξη του εμφυλίου τον Αύγουστο του 1949, ρυθμίστηκε εξ' αρχής το καθεστώς της Μακρονήσου με το ψήφισμα ΟΓ'/1949, το οποίο, μεταξύ άλλων, ίδρυσε ως **ν.π.δ.δ.** τον *Οργανισμό Αναμορφωτηρίων Μακρονήσου* και προέβλεψε τις *δηλώσεις μετανοίας* σε βάρος των κρατουμένων, ώστε να απαρηθθούν την ιδεολογία τους και να *αναήμουν*, μέσα σε ένα ευρύτερο πλαίσιο αφάνταστων φυσικών και ψυχολογικών πιέσεων και βασανιστηρίων παρά τη διεθνή κατακραυγή, βλ. Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 341-342, Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος II: 1941-2001, οπ.π., σ. 66, όπου αναφέρεται ότι ο **α.ν. 435/1945** παρείχε το πλεονέκτημα της διεύρυνσης του κύκλου διωκόμενων και παρουσίαζε τους αγωνιστές της εθνικής αντίστασης ως ληστές, ενώ συνέχιζε να εφαρμόζεται και σε όλη τη δεκαετία του 1950 παρά το γεγονός ότι είχε πλέον λήξει, από το 1949, ο εμφύλιος πόλεμος, βλ. και Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος II: 1941-2001, οπ.π., σ. 67, όπου αναφέρεται ότι το **ν.δ. 687/1948** παρέμεινε σε ισχύ μέχρι το 1962 και δυνάμει αυτού κρατήθηκαν δεκάδες χιλιάδες (γυναίκες, άντρες και σε κάποιες περιπτώσεις και παιδιά) με απλή απόφαση των αστυνομικών αρχών ως ύποπτοι διατάραξης της δημόσιας τάξης, βλ. τέλος και Αλιβιζάτος Ν., Το

διοικητικές εκτοπίσεις, ίδρυση στρατοπέδων συγκέντρωσης, εκκαθαρίσεις δημοσίων υπαλλήλων, πιστοποιητικά κοινωνικών φρονημάτων, δηλώσεις μετανοίας, στέρηση ιθαγένειας¹⁸³, δημεύσεις¹⁸⁴, στέρηση γεωργικού κλήρου, διάλυση πολιτικών οργανώσεων¹⁸⁵, και όλα αυτά χωρίς να επιβληθεί ανοιχτή δικτατορία αλλά τηρώντας τα προσχήματα της κοινοβουλευτικής νομιμότητας¹⁸⁶.

Η εκκαθάριση του κρατικού μηχανισμού και ο διαρκής έλεγχος του φρονήματος σε σχέση με τη συμμετοχή σε αυτόν κατά την περίοδο αυτή, αλλά και μετά τον εμφύλιο, δεν μπορεί να συγκριθεί ποσοτικά και ποιοτικά με αυτή που έλαβε χώρα τις προηγούμενες περιόδους, στηρίχθηκε αρχικά στο **Θ'/1946 ψήφισμα** και αργότερα στον **α.ν. 516/1948** που ακολούθησε το πρότυπο του αμερικάνικου μακαρθισμού), τα οποία αφενός επέτρεπαν την εκκαθάριση του κρατικού μηχανισμού αφετέρου τον προληπτικό έλεγχο του φρονήματος, κατά τον διορισμό, και τη δυνατότητα υπογραφής δήλωσης νομιμοφροσύνης για την αποφυγή των δυσάρεστων συνεπειών¹⁸⁷. Είναι χαρακτηριστικό ότι το 12% των δημοσίων υπαλλήλων (7.972 σε σύνολο 63 χιλιάδων¹⁸⁸) απολύεται ή εξαναγκάζεται σε παραίτηση μόνο μέσα στο 1947¹⁸⁹, ενώ στο τέλος του ίδιου έτους εξαγγέλθηκε από την κυβέρνηση μια ακόμη εκκαθάριση με στόχο την απομάκρυνση 15.000 ακόμη δημοσίων υπαλλήλων. Ξεχωριστή, τέλος, θέση ανάμεσα στα νομοθετήματα του εμφυλίου έχουν το **ψήφισμα Γ'/1946**¹⁹⁰ και ο **α.ν. 509/1947**¹⁹¹, ο οποίος κυρώθηκε με το ψήφισμα

Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 342-343, όπου εύστοχα παρατηρείται επίσης ότι πέντε μόλις χρόνια μετά το κλείσιμο του Άουσβιτς λειτούργησε στην Μακρόνησο ένα *stricto sensu* στρατόπεδο συγκέντρωσης για πρώτη φορά μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και ότι παρόλο που η συνολική λειτουργία του δεν ξεπέρασε τα επτά χρόνια (1946 για στρατιωτικούς, από 1948 για πολίτες, το 1950 κλείνει ως στρατόπεδο συγκέντρωσης με τον α.ν. 1504/1950 της κυβέρνησης Πλαστήρα και λειτουργεί μέχρι το 1954 για *υπόπτους* κληρωτούς και εφεδρους) έμεινε στην συλλογική μνήμη ως παράδειγμα ανέλεγκτης κρατικής βίας και υποκρισίας, λόγω των μεθόδων που χρησιμοποιήθηκαν εκεί.

¹⁸³ Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 346-347, όπου αναφέρεται ότι Η στέρηση της ιθαγένειας προβλέφθηκε, έως το 1963 οπότε καταργήθηκε, ως διοικητικό μέτρο με το ψήφισμα ΛΖ'/1947, κατά όσων «*δρουν αποδεδειγμένα αντεθνικά ή ενισχύουν τον κατά τους κράτους διεξαγόμενο συμμοριακό αγώνα*», δυνάμει του οποίου αφαιρέθηκε η ελληνική ιθαγένεια από 22.266 άτομα, ενώ σε αυτά τα πρόσωπα άλλη ρύθμιση (ψήφισμα Μ'/1948) επέτρεπε δήμευση της περιουσίας τους και άλλο ψήφισμα (Ν'/1948) αφαίρεση στους κληρούχους της νομής κτημάτων που τυχόν τους είχε παραχωρηθεί., Παντελής Α., Κουτσουμπίνης Σ., Γεροζήση Τ., Κείμενα Συνταγματικής Ιστορίας, τόμος Β', οπ.π., σ. 701 επ., βλ. και Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 271, όπου αναφέρεται ότι από το 1948 έως το 1963 επιβλήθηκαν 22.266 στερήσεις ιθαγένειας

¹⁸⁴ βλ. Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος II: 1941-2001, οπ.π., σ. 67, όπου αναφέρεται ότι στόχος των δημεύσεων ήταν να στερηθούν αυτοί στους οποίους επιβάλλονταν τα στοιχειώδη μέσα διαβίωσης και ότι επιβάλλονταν και σε όσους ενίσχυαν με οποιονδήποτε τρόπο τα πρόσωπα αυτά, μέτρο που εφαρμόστηκε αυθαίρετα ιδίως στους αγροτικούς πληθυσμούς που γειτνίαζαν με τις εστίες των ανταρτών κατά τη διάρκεια του εμφυλίου.

¹⁸⁵ Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 270

¹⁸⁶ Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 336, 341

¹⁸⁷ Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 345-346, όπου επιπλέον αναφέρεται ότι όλες οι μετεμφυλιακές κυβερνήσεις χρησιμοποίησαν αυτή την πρακτική με κυμαινόμενη ένταση έως το 1974 (!), οπότε και καταργήθηκε, λίγο μετά την πρώτη της δικτατορίας των συνταγματάρχων, βλ. και Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος II: 1941-2001, οπ.π., σ. 65, όπου αναφέρεται ότι η άρνηση υπογραφής της δήλωσης αυτής συνιστούσε τεκμήριο ότι ο υπάλληλος εμφορείται από *αντεθνικές ιδέες* και ότι η πρακτική καταργήθηκε με το 1974.

¹⁸⁸ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος II: 1941-2001, οπ.π., σ. 63

¹⁸⁹ Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 271

¹⁹⁰ Σε ότι αφορά το πρώτο σημειώνουμε τα εξής: Με αυτό έλαβε χώρα η πρώτη κυβερνητική αντίδραση στην ένοπλη εξέγερση, κύριο χαρακτηριστικό της οποία κατά την εύλωτη διατύπωση του

ΜΗ'/1948¹⁹² και απέκτησε αυξημένη τυπική ισχύ. Αν και τα στατιστικά στοιχεία δεν είναι επίσημα, αξίζει να παραθέσουμε, ότι δυνάμει των δύο παραπάνω νομοθετημάτων από το 1946-1951 επιβλήθηκαν συνολικά 7.500 θανατικές καταδικές (κυρίως από έκτακτα στρατοδικεία), εκ των οποίων εκτελέστηκαν 4.000-5.000, ενώ φυλακίσθηκαν 10.966 άτομα¹⁹³.

Πρέπει επίσης να επισημανθεί ότι σε αντίθεση με ό,τι συνέβη σε άλλες χώρες, η επιβολή των παραπάνω αυταρχικών μέτρων έγινε «νομότυπα» δια μέσου της κύρωσης των σχετικών νομοθετημάτων με ψηφίσματα ίσης συνταγματικές ισχύος με το Σύνταγμα, που δημιούργησαν ένα αυτόνομο corpus ρυθμίσεων («παρασύνταγμα»¹⁹⁴), που αν και κατά περιεχόμενο ήταν προδήλως αντισυνταγματικό ήταν σε θέση να συνυπάρχει με το Σύνταγμα, γεγονός που συνεχίστηκε εν πολλοίς μέχρι το 1974, δηλαδή για 25 χρόνια μετά τη λήξη του εμφυλίου και στο οποίο οφείλεται η ένδεια της προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών στην μετεμφυλιακή περίοδο¹⁹⁵. Ειδικότερα, με το ψήφισμα της 29^{ης} Απριλίου 1952 διατηρήθηκαν σε ισχύ, μεταξύ άλλων, το ψήφισμα Γ'/1946 και ο α.ν. 509/1947.

Υπό το Σύνταγμα όμως του 1952¹⁹⁶ αξιοποιήθηκε έντονα, για την αντιμετώπιση του «εσωτερικού εχθρού¹⁹⁷» και ο α.ν. 375/1936 περί κατασκοπείας δυνάμει του οποίου τα στρατοδικεία μπορούσαν να επιβάλλουν την ποινή του θανάτου σε όσους είχαν ενεργήσει με σκοπό την κατασκοπεία. Δυνάμει αυτού εκτελέστηκαν έως το 1955, μεταξύ άλλων, ο Ν. Μπελογιάννης, ο Ν. Πλουμπίδης, ο Χρ. Καρανταής, ενώ έως τις αρχές της δεκαετίας του 1960 καταδικάστηκαν ως

Ν. Αλιβιζάτος, ήταν «*μια επίφαση νομιμότητας, με παράλληλη προσπάθεια να στιγματιστεί ο αντίπαλος ως αντεθνικός*» και απειλούσε με την ποινή του θανάτου οποιονδήποτε, κατά τη διατύπωση του, συνωμοτούσε ή διήγειρε σε στάση ή ήταν σε συνεννόηση με ξένους ή κατήρτισε ένοπλες ομάδες ή μετείχε σε προδοτικές ενώσεις, και σε κάθε περίπτωση που υπήρχαν επιβαρυντικές περιπτώσεις, βλ. Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 347-348, όπου επίσης σημειώνεται ότι αυτό, αν και η εφαρμογή του ανεστάλη κατά περιόδους, παρέμεινε τυπικά σε ισχύ μέχρι το 1974!

¹⁹¹ Όσον αφορά το δεύτερο σημειώνονται τα εξής: Με αυτό, και δυνάμει του πρώτου άρθρου του, σε άμεση απάντηση του σχηματισμού Προσωρινής Κυβέρνησης του βουνού, τέθηκε εκτός νόμου το ΚΚΕ (το οποίο νομιμοποιείται μόλις το 1974 με το ν.δ. 59/1974 που καταργεί τον α.ν. 509/1947), το ΕΑΜ και η Εθνική Αλληλεγγύη καθώς και κάθε άλλο πολιτικό κόμμα, σωματείο ή οργάνωση που θα συνεργάζονταν με αυτά ή θα επιδίωκε παρόμοιους σκοπούς, ενώ δυνάμει του δεύτερου άρθρου του, επανέλαβε, με πολύ αυστηρότερες τη ρύθμιση του «ιδιώνυμου» του 1929, και απειλούσε με ποινές που κυμαίνονταν από κάθειρξη μέχρι το θάνατο, βλ. Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 271 και Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 349-350, βλ. και Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος II: 1941-2001, οπ.π., σ. 69, όπου εύστοχα αναφέρεται ότι τα νομοθετήματα αυτά σημάδεψαν την πολιτική και συνταγματική ιστορία της Ελλάδας.

¹⁹² Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 270, Παντελής Α., Κουτσουμπίνας Σ., Γεροζήση Γ., Κείμενα Συνταγματικής Ιστορίας, τόμος Β', οπ.π., σ. 695, 707, 716

¹⁹³ Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 350

¹⁹⁴ Βλ. αναλυτικά για το ζήτημα αυτό, Δρόσος Γ., Δοκίμιο Ελληνικής Συνταγματικής Θεωρίας, οπ.π., σελ. 369 επ.

¹⁹⁵ Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 351-352

¹⁹⁶ Είναι αξιοσημείωτο ότι στο πεδίο των ελευθεριών σημειώθηκε η πλέον οπισθοχώρηση του Συντάγματος αυτού σε σχέση με τα προηγούμενα, βλ. Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 368

¹⁹⁷ Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 387-388, όπου σημειώνεται ότι ο νόμος αυτός χρησιμοποιήθηκε για την ποινή καταστολή των κομμουνιστών, βλ. και Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 270

«κατάσκοποι» σε ποινές πολλών ετών, μεταξύ άλλων, ο Μ. Γλέζος, ο Κ. Φιλίνης, ο Χ. Φλωράκης, χωρίς να υπάρχουν συγκεκριμένες αποδείξεις¹⁹⁸. Οι λόγοι που προκρίθηκε η αξιοποίηση του μεταξικού αυτού νομοθετήματος, ενάντι άλλων, και ιδίως έναντι του νέου τότε ποινικού κώδικα, ο οποίος αντιμετώπιζε διεξοδικά την κατασκοπεία¹⁹⁹, φωτίζουν ακόμα πιο έντονα μια σκοτεινή πλευρά της συνταγματικής μας ιστορίας. Η αξιοποίηση του νόμου αυτού επέτρεπε την εκδίκαση των σχετικών υποθέσεων από τα έκτατα στρατοδικεία που ήταν περισσότερο ελεγχόμενα²⁰⁰, διευκόλυνε την στιγματοποίηση των κατηγορουμένων ως αντεθνικών στοιχείων²⁰¹ που λειτουργούν κατά του έθνους και τέλος έδινε τη δυνατότητα να επιβληθεί η ποινή του θανάτου, ποινή που το Σύνταγμα (αρ. 18 εδ. γ') απαγόρευε στους πολιτικούς εγκλήματιες, καθώς αφαιρούσε από τους κατηγορούμενους τη δυνατότητα να υπαχθούν στην παραπάνω κατηγορία²⁰².

Στο ίδιο πλαίσιο, υπό το Σύνταγμα δηλαδή του 1952 και του παρασυντάγματος, συνεχίστηκε και η πρακτική των διοικητικών εκτοπίσεων, αλλά και ο προληπτικός έλεγχος του φρονήματος. Είναι χαρακτηριστικό, ότι από το 1951 έως το 1967, είτε με απόφαση των Επιτροπών Ασφαλείας, είτε με δικαστική απόφαση ως παρεπόμενη ποινή των καταδικαζόμενων στα πλαίσια του Γ' Ψηφίσματος, του α.ν. 509 ή και του α.ν. 375, επιβλήθηκαν 1.722 εκτοπίσεις εκ των οποίων οι 1.310 ήταν διοικητικές, που συνήθως υπερέβαιναν, δυνάμει του ν.δ. 687/1948, τους 24 μήνες που έθετε ως όριο το ν.δ. 392/1947²⁰³. Παράλληλα σε όλη αυτή την περίοδο το «πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων» είχε αναχθεί σε αναγκαίο προαπαιτούμενο σε ένα τεράστιο φάσμα της ζωής (π.χ. από άδεια οδήγησης, άδεια κυνηγιού έως διαβατήριο, εισαγωγή σε πανεπιστήμιο κ.α.), διακρίνοντας τους πολίτες σε «εθνικόφρονες» και μη, περιθωριοποίησε μια ευρύτερη κατηγορία πολιτών (πέρα από τους κομμουνιστές), και αυτό διότι εκείνοι δεν συμερίζονταν μια συγκεκριμένη ιδεολογία²⁰⁴, με οδυνηρές συνέπειες για την ποιότητα της δημοκρατίας και των ελευθεριών υπό το Σύνταγμα του 1952.

Τελευταίος σταθμός στην περιοδολόγηση της πορείας των συνταγματικών δικαιωμάτων και ελευθεριών είναι μέχρι το Σύνταγμα του 1975 είναι η περίοδο της δικτατορίας των συνταγματαρχών (1967-1974). Η περίοδος αυτή δεν αντέχει σε κριτική, ωστόσο με συντομία θα αναφέρουμε τα εξής: Η πρώτη πράξη της δικτατορίας (το β.δ. 280/1967) ανέστειλε τις κυριότερες εγγυήσεις των ελευθεριών, κήρυξε κατάσταση πολιορκίας και συγκρότησε έκτακτα στρατοδικεία²⁰⁵. Η αυθαίρετη καταστολή περιλάμβανε το επόμενο διάστημα, μεταξύ άλλων, αθρόες συλλήψεις και φυλακίσεις για πολιτικούς λόγους²⁰⁶, εκτοπίσεις, επ' αόριστο κρατήσεις, βασανιστήρια, διώξεις κατά του τύπου, κατάπνιξη της ελευθερίας της

¹⁹⁸ Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 390, Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος II: 1941-2001, οπ.π., σ. 116

¹⁹⁹ Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 389

²⁰⁰ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος II: 1941-2001, οπ.π., σ. 115

²⁰¹ Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 390

²⁰² Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος II: 1941-2001, οπ.π., σ. 115

²⁰³ Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 392, όπου παράλληλα σημειώνεται ότι ο τελευταίος εκτοπισμένος της περιόδου 1946-1950 απολύθηκε το 1963.

²⁰⁴ Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 392

²⁰⁵ Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 413

²⁰⁶ Χαρακτηριστικά παραθέτουμε τα εξής: α) 8.000 περίπου συλλήψεις έγιναν την ίδια μέρα του πραξικοπήματος και τις επόμενες ημέρες, μεταξύ των οποίων ήταν ο πρωθυπουργός και αρκετά μέλη της κυβέρνησης, β) 6.844 από τους συλληφθέντες εκτοπίστηκαν στη Γυάρο, γ) 80.000 συλλήψεις συνολικά έλαβαν χώρα κατά την επταετία για πολιτικούς λόγους, βλ. Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 414-415

έκφρασης, διάλυση σωματείων και εν γένει ενώσεων, στέρηση ιθαγένειας, δήμευση περιουσίας των αντιπάλων και εκτεταμένες εκκαθαρίσεις στη δημόσια διοίκηση, τα πανεπιστήμια και το δικαστικό σώμα²⁰⁷. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της πρακτικής της δικτατορίας ήταν ότι παρέπεμπε συστηματικά σε δίκη τους αντιπάλους της, προσπαθώντας να τηρήσει προσχήματα νομιμότητας για να αντεπεξέλθει και στη διεθνή πίεση, χρησιμοποιώντας εν πολλοίς το νομικό πλαίσιο που ήδη προϋπήρχε (α.ν. 509/1947²⁰⁸, α.ν. 375/1936), απαντώντας έτσι εμμέσως στους επικριτές της ότι απλά εφαρμόζει τους νόμους²⁰⁹.

7. Ο ασθενής νομολογιακός έλεγχος

Ο νομολογιακός έλεγχος στην Ελλάδα κατά τον 19^ο αιώνα έχει να επιδείξει την εντυπωσιακή, για τα δεδομένα της εποχής, νομολογιακή ανάδειξη του ελέγχου της αντισυνταγματικότητας των νόμων²¹⁰. Η ΑΠ 18/1871 σηματοδότησε την αρχή αυτής της διαδικασίας. Η εντυπωσιακή και θαρραλέα πάντως αυτή αρχή δεν είχε ανάλογη συνέπεια σε ένταση και διάρκεια καθώς στη συνέχεια και ουσιαστικά έως τον Μεσοπόλεμο τα δικαστήρια στη χώρα μας δεν άσκησαν με συνέπεια την αρμοδιότητά τους αυτή, η οποία ασκήθηκε συστηματικότερα από το 1929 από το Συμβούλιο της Επικρατείας, επ' ευκαιρία του ελέγχου της διοικητικής δράσης²¹¹. Εξάλλου, από όσα ήδη αναφέρθηκαν παραπάνω, προκύπτει ότι, τόσο η εκτελεστική, όσο και η νομοθετική εξουσία στην Ελλάδα, προέβησαν διαχρονικά και με ιδιαίτερη ένταση από το 1915 έως το 1974 σε συστηματικές παραβιάσεις του Συντάγματος, οι

²⁰⁷ βλ. αναλυτικά Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 412-421

²⁰⁸ Στο σημείο αυτό ας μου επιτραπεί παρέχοντας ένα παράδειγμα μιας τέτοιας απόφασης, ώστε να αντιληφθεί ο αναγνώστης το πνεύμα της εποχής, και να διασώσω παράλληλα από την ιστορική λήθη την καταδίκη μιας ομάδας, κυρίως φοιτητών, από τον τόπο καταγωγής μου, την Πρέβεζα, μεταξύ των οποίων και ο εικοσιτριάχρονος τότε πατέρας μου Ευάγγελος Γρ. Αυδίκος φοιτητής της Φιλοσοφικής Σχολής Ιωαννίνων, η ιστορία των οποίων δεν χώρεσε μέχρι σήμερα, ούτε στις υποσημειώσεις των ιστορικών μελετών.

Με την υπ' αριθ. 108/1974 απόφαση του Διαρκούς Στρατοδικείου Ιωαννίνων (αδημ.) καταδικάστηκε μια ομάδα 27 ατόμων, οι οποίοι κατηγορήθηκαν για παραβίαση του άρθρου 2 παρ. 1 και 2 του α.ν. 509/1947 για τη συγκρότηση μιας ομάδας αντιδικτατορικής σκέψης και δράσης με το όνομα «Άρης Βελουχιώτης», η δράση της οποίας ομολογουμένως διέπονταν από ερασιτεχνισμό, πλην όμως αποτέλεσε μια αξιόλογη προσπάθεια αντιδικτατορικής δράσης στην ελληνική επαρχία. Οι ποινές κυμάνθηκαν στην απόφαση αυτή σε 10 έτη, 6 έτη, 4 έτη ή και 1 έτος φυλάκιση ανάλογα με τις επιμέρους πράξεις που αποδίδονταν στους κατηγορούμενους.

Παραθέτω τα εξής χαρακτηριστικά αποσπάσματα: α) τμήμα της κατάθεσης του πρώτου μάρτυρα κατηγορίας, όπου αναφέρονται τα εξής: «Υπηρετώ στο Τμήμα Ασφαλείας Ιωαννίνων και μεταξύ άλλων ασχολούμαι με την εθνική ασφάλεια της χώρας από το Κ.Κ.Ε., όπερ από της συστάσεως του έθεσεν εαυτό εις την υπηρεσία του Διεθνούς Κομμουνισμού και κατέστη όργανο αυτού...Τελευταίως εις την πόλιν των Ιωαννίνων και επί τοίχου οικίας τινός της οδού Δόμπολη ανεγράφησαν αντεθνικά και αντικυβερνητικά συνθήματα...Ούτω οπρος εξάπλωσιν της οργανώσεως, διοργάνωσεν επτά (7) συνολικώς παρανόμους συγκεντρώσεις φοιτητών...», β) τμήμα της κατάθεσης του δεύτερου μάρτυρα κατηγορίας, όπου αναφέρονται τα εξής: «Ο.....μετά την σύλληψιν του εδήλωσεν ότι συμμετείχε εις τας συζητήσεις δια να ενημερωθεί επί κοινωνικών θεμάτων και μου έδωσεν την εντύπωσιν ότι ήτο ειλικρινής....Ο... μου είπεν ότι ο ίδιος είναι ο κομμουνιστής. Εκτός τούτου και από τα ενέργειαις του αυτού βγάζω το συμπέρασμα ότι πράγματι είναι κομμουνιστής αμετανόητος.», γ) τμήμα της κατάθεσης του πρώτου μάρτυρα υπεράσπισης, όπου αναφέρονται τα εξής: «Ούτος προέρχεται από μια καλήν και υποδειγματική οικογένεια, η οποία είναι εθνικόφρων»

²⁰⁹ Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 419-421, μεταξύ άλλως, αναφέρειται επίσης και αξίζει να επισημανθεί ότι με τα παραπάνω νομοθετήματα διώχθηκαν και πολλοί συντηρητικοί πολίτες για αντιδικτατορική δράση.

²¹⁰ Βλ. αναλυτικά για το ζήτημα αυτό, Δρόσος Γ., Δοκίμιο Ελληνικής Συνταγματικής Θεωρίας, οπ.π., σελ. 179 επ.

²¹¹ Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 140

οποίες δεν κατέστη εφικτό να θεραπευθούν στα πλαίσια του νομολογιακού ελέγχου της δράσης τους. Σε αυτό βέβαια συνέβαλλε και η συστηματική εκκαθάριση των αντιφρονούντων από τους κόλπους της δικαστικής εξουσίας από την εκάστοτε εξουσία που επιδίωκε την αποτελεσματική επιβολή της πολιτικής της, χωρίς αυτό να εξαλείφει το παραπάνω έλλειμμα και τις αδυναμίες του νομολογιακού ελέγχου.

Στο σημείο αυτό παρατίθενται μερικά μόνο παραδείγματα του παραπάνω ασθενούς νομολογιακού ελέγχου, καθώς η πλήρης ανάλυση του ζητήματος αυτού εκφεύγει από τα όρια της παρούσας μελέτης.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι, κατά την χαρακτηριστική διατύπωση του Ν. Αλιβιζάτου, ο *δισταγμός των δικαστηρίων* να αμφισβητήσουν την πρακτική της αυθαίρετης κυβερνητικής νομοθεσίας που έπαιρνε, π.χ. υπό το Σύνταγμα του 1927, τη μορφή, είτε της απευθείας κυβερνητικής νομοθέτησης (π.χ. αναγκαστικοί νόμοι), είτε της νομοθέτησης κατά εξαιρετικά ευρεία εξουσιοδότηση από τη Βουλή, που συνεπάγονταν, κατά παράβαση του Συντάγματος τη μεταφορά της νομοθετικής εξουσίας στα χέρια της εκτελεστικής²¹². Τις πρακτικές αυτές νομιμοποίησαν με τη νομολογία τους τα δικαστήρια²¹³. Η ίδια πρακτική συνεχίστηκε και υπό το Σύνταγμα του 1952 με άλλη βέβαια μορφή καθώς την περίοδο εκείνη τα δικαστήρια και ιδίως το Συμβούλιο της Επικρατείας απέφυγαν να ελέγχουν την νομιμότητα της έκδοσης κανονιστικών πράξεων και τη συνδρομή των όρων της ανάγκης για την έκδοση νομοθετικών διαταγμάτων²¹⁴.

Στο πλαίσιο αυτό πρέπει να επισημανθεί και το παράδειγμα της τυπικά νόμιμης συνύπαρξης του «παρασυντάγματος» με το Σύνταγμα δια μέσου της κύρωσης των σχετικών νομοθετημάτων με ψηφίσματα ίσης συνταγματικής ισχύος με το Σύνταγμα, που αν και κατά περιεχόμενο ήταν προδήλως αντισυνταγματικό ήταν σε θέση να συνυπάρχει με το Σύνταγμα, γεγονός που συνεχίστηκε εν πολλοίς μέχρι το 1974²¹⁵, την οποία συνύπαρξη δεν έλεγξαν νομολογιακά τα δικαστήρια.

Περαιτέρω, είναι προφανές ότι η διοικητική εκτόπιση και ιδίως η προληπτική διοικητική εκτόπιση των υπόπτων που αποφασίζονταν από διοικητικό όργανο και όχι από δικαστήριο ήταν αντισυνταγματική (αρ. 10 και 11 του Σ.), γεγονός όμως δεν εμπόδισε τα δικαστήρια της εποχής να κρίνουν διαφορετικά και να τη θεωρήσουν σύμφωνη με το Σύνταγμα, υιοθετώντας μια παράδοξη ερμηνεία αυτού²¹⁶. Είναι χαρακτηριστική η διατύπωση του Ν. Αλιβιζάτου για το ζήτημα αυτό ο οποίος σημειώνει ότι το αυθαίρετο αυτό μέτρο κανένα δικαστήριο δεν τόλμησε να χαρακτηρίσει ως αντισυνταγματικό, παρά την κραυγαλέα αντίθεση του προς της εγγυήσεις της προσωπικής ελευθερίας και ασφάλειας²¹⁷.

Ένα εξαιρετικά σημαντικό παράδειγμα ασθενούς νομολογιακού ελέγχου είναι η διαρκής κατά τη δεκαετία του 1950 και έως το 1962 κρίση του Συμβουλίου της Επικρατείας ότι είναι θεμιτή η επ' αόριστο παράταση της εκτόπισης των πολιτικά υπόπτων²¹⁸ και αυτό γιατί κατά την κρίση του η «ανταρσία» συνεχίζονταν²¹⁹. Το ΣτΕ

²¹² Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 268

²¹³ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 138

²¹⁴ Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 367-368

²¹⁵ Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 351-352

²¹⁶ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 144-145

²¹⁷ Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 269

²¹⁸ βλ. Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 392, όπου ειδικότερα αναφέρεται ότι αυτό συνέβαινε δυνάμει του ν.δ. 687/1948 που έδινε τη δυνατότητα στις Επιτροπές Ασφαλείας να παρατείνουν επ' αόριστο τη διάρκεια των εκτοπίσεων «εξαιρετικώς διαρκούσης της ανταρσίας».

μεταβάλει τη νομολογία και θεωρεί πασιδηλο ότι η «ανταρσία» δεν υφίσταται πλέον το 1962 (ΣτΕ 1792/1962) λίγες μόνο ημέρες πριν ψηφισθεί το ν.δ. 4234/1962²²⁰ που τερμάτιζε, κατά κάποιο τρόπο, τον εμφύλιο²²¹. Είναι δε προφανές ότι είναι ασθενής ο νομολογιακός έλεγχος που συμβιβάζει την αξία της προσωπικής ελευθερίας και ασφάλειας με μια εμπόλεμη κατάσταση που κατά πασιδηλο τρόπο έχει λήξει ήδη από το 1949, έστω και εάν η λήξη αυτή δεν είχε συμβατικά ή νομοθετικά καθορισθεί, καθώς η αξία του νομολογιακού ελέγχου έγκειται ακριβώς σε αυτό το σημείο, δηλαδή στην κριτική αξιολόγηση από το δικαστή της πραγματικότητας και του νόμου υπό το πρίσμα του Συντάγματος.

Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι τα δικαστήρια δεν κατάφεραν να συνάγουν από το περιεχόμενο του Συντάγματος το ότι το τελευταίο κατοχυρώνει ένα δικαίωμα στην αποτελεσματική δικαστική προστασία, ώστε αυτή να αποτελέσει εμπόδιο στον αποκλεισμό από τη νομοθετική ή και την εκτελεστική εξουσία του δικαιώματος πρόσβασης σε αυτή²²².

Ο παραπάνω διαχρονικά ασθενής νομολογιακός έλεγχος έλαβε μάλιστα χώρα σε πείσμα του γεγονότος ότι τα δικαστήρια και την επιστημονική κατάρτιση διέθεταν και τα απαραίτητα μεθοδολογικά εργαλεία. Αυτό άλλωστε πιστοποιείται από τις περιπτώσεις εκείνες που τα δικαστήρια, αντίθετα με τα παραπάνω, με θαρραλέο τρόπο έκριναν ρυθμίσεις αντισυνταγματικές θέτοντας έτσι αποτελεσματικούς φραγμούς στην εκτελεστική και νομοθετική εξουσία. Παραδείγματα τέτοιας στάσης μπορεί να θεωρήσει κανείς τις κρίσεις του ΣτΕ [1827/1955, 1179/1956 και 285/1958, contra ΑΠ (Ολ.) 226/1958], που ομολογουμένως υπήρξε το πιο ανεξάρτητο δικαστήριο της χώρας, ότι οι διατάξεις του Γ' Ψηφίσματος του 1946 που απαιτούσαν προηγούμενη άδεια για την έκδοση βιβλίων εφημερίδων και περιοδικών είναι αντισυνταγματικές, καθώς και ότι αντισυνταγματική είναι η στέρηση του δικαιώματος της προηγούμενης ακρόασης σε απολυθέντες, για ιδεολογικούς λόγους, δικαστές δυνάμει της ΚΔ'/1968 συντακτικής πράξης της δικτατορίας των συνταγματαρχών (ΣτΕ 1811-1831/1969)²²³. Στο ίδιο πλαίσιο αξίζει κανείς να

²¹⁹ βλ. Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, ο.π., σ. 392, όπου ειδικότερα αναφέρεται ότι το ΣτΕ χρησιμοποιούσε κατ' επανάληψη με στερεότυπο τρόπο τρεις επάλληλες σκέψεις: α) ότι δεν είχε υπογραφεί κανενός είδους συμφωνία για την παύση των εχθροπραξιών από την κυβέρνηση και τους «συμμοριτές» (ΣτΕ 416/1952, 2101/1953, 724/1954), β) ότι δεν είχε κηρυχθεί ρητά η λήξη της ανταρσίας με νομοθετική πράξη (ΣτΕ 724/1954) και γ) ότι μικρό μόνο μέρος των «συμμοριτών» είχε εγκαταλείψει την επικράτεια, ενώ ο εσωτερικός μηχανισμός εμφανίζεται σε δράση, βλ. ενδ. το κείμενο της ΣτΕ 724/1954 σε Παντελής Α., Κουτσουμπίνας Σ., Γεροζήση Τ., Κείμενα Συνταγματικής Ιστορίας, τόμος Β', ο.π., σ. 727

²²⁰ Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, ο.π., σ. 271, βλ. το κείμενο της ΣτΕ 1792/1962 σε Παντελής Α., Κουτσουμπίνας Σ., Γεροζήση Τ., Κείμενα Συνταγματικής Ιστορίας, τόμος Β' ο.π., σ. 728

²²¹ βλ. Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, ο.π., σ. 393, όπου επίσης σημειώνεται ότι δυνάμει της αλλαγής αυτής η ανώτατη διάρκεια της εκτόπισης περιορίστηκε σε 48 μήνες.

²²² βλ. π.χ. Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, ο.π., σ. 346, όπου παρατίθεται το παράδειγμα του αποκλεισμού από τη δικαιοσύνη για τις πράξεις έλεγχου της νομιμοφροσύνης και στη αδυναμία των δικαστηρίων να ελέγξουν αποτελεσματικά τον αποκλεισμό αυτό.

²²³ βλ. Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, ο.π., σ. 388, 418, όπου παράλληλα σημειώνεται ως παράδειγμα ασθενούς νομολογιακού ελέγχου η ΑΠ 469/1970, η οποία επικύρωσε την με νομοθετικό διάταγμα της χούντας (νδ 228/1969) κήρυξη των παραπάνω αποφάσεων του ΣτΕ για το δικαίωμα ακρόασης ως ανυπόστατες, την οποία μάλιστα απόφαση ο Ν. Αλιβιζάτος χαρακτηρίσει με έμφαση ως παράδειγμα καιροσκοπισμού και οσφυοκαμψίας.

σημειώσει ότι η επονομαζόμενη ως ελληνική υπόθεση στο Στρασβούργο²²⁴ σηματοδότησε ένα έντονο και αποτελεσματικό διεθνές δικαιοδοτικό έλεγχο, πλην όμως ο έλεγχος αυτός **θα μπορούσε να λάβει χώρα πολλά χρόνια νωρίτερα και στο πλαίσιο της ζωής του Συντάγματος του 1952 και της συνύπαρξής αυτού με το «παρασύνταγμα»,** καθώς είναι χαρακτηριστικό ότι ένα από τα επιχειρήματα του καθεστώτος των συνταγματαρχών στο πλαίσιο της παραπάνω υπόθεσης ήταν ότι το καθεστώς αυτό δεν κάνει τίποτα άλλο από το να εφαρμόζει τους νόμους που προϋπήρχαν πολλά χρόνια ήδη πριν από αυτό και ανάγονταν έως και από το 1946.

8. Η νόθευση των εκλογικών διαδικασιών

Ένα από τα σημαντικά προβλήματα που αντιμετώπισε η δημοκρατία στην Ελλάδα ήταν η νόθευση των εκλογικών διαδικασιών. Έχει ωστόσο παρατηρηθεί ότι ποσοτικά και ποιοτικά για τα δυτικοευρωπαϊκά δεδομένα η εκλογική μας ιστορία έχει υψηλό ποσοστό «έντιμων» εκλογικών αναμετρήσεων²²⁵, πλην όμως θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι μη «έντιμες» εκλογικές αναμετρήσεις υπήρξαν ιδιαίτερα κρίσιμες για την πολιτική και συνταγματική μας ιστορία καθώς σε πολλές περιπτώσεις καθόρισαν την πορεία που ακολούθησε το ελληνικό κράτος για πολλά χρόνια ή απέτρεψαν σε κρίσιμες περιόδους τη γνήσια αποτύπωση της λαϊκής βούλησης, γεγονός καθόλου αμελητέο.

Ήδη από την περίοδο της συνταγματικής μοναρχίας του Όθωνα παρατηρείται ότι οι εκλογικές διαδικασίες σηματοδεύτηκαν από διαρκή περιστατικά εκτεταμένης νοθείας, χαρακτηριστικό της οποίας είναι ότι από τις επτά εκλογικές αναμετρήσεις που διενεργήθηκαν αυτή την περίοδο μόνο μία, την πρώτη, δεν κέρδισε η Κυβέρνηση²²⁶, ενώ την επιβολή της νοθείας διευκόλυνε το άρθρο 66 του Συντάγματος που προέβλεπε τον έλεγχο του κύρους των εκλογών από την ίδια τη Βουλή²²⁷. Η κατάσταση αυτή συνεχίστηκε και υπό την ισχύ του Συντάγματος του 1864, τουλάχιστον για μια περίοδο αυτής, καθώς η νόθευση των εκλογικών

²²⁴ Βλ. αναλυτικές πληροφορίες για την υπόθεση αυτή σε Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 415, 421 αλλά και σε <http://elawyer.blogspot.gr/2013/04/h-1967-1970.html> (πρόσβαση 05.03.2018), όπου μεταξύ άλλων, αναφέρονται τα εξής: Τέσσερα ευρωπαϊκά κράτη (Δανία, Νορβηγία, Σουηδία, Ολλανδία) προσέφυγαν, το 1967, σε στην Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ενός δικαιοδοτικού οργάνου που λειτουργούσε τότε στο Στρασβούργο, ως προστάδιο της διαδικασίας στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο) εναντίον της Ελλάδας για παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων από το δικτατορικό καθεστώς. Στις 18.11.1969 η Επιτροπή απέστειλε την τελική έκθεσή της στην Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης. Στις 7.12.1969, το δικτατορικό καθεστώς διακήρυξε ότι θεωρεί άκυρο το πόρισμα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, ανακοινώνοντας ότι δεν το θεωρεί νομικά δεσμευτικό. Στις 12.12.1969 το καθεστώς αποφάσισε να αποχωρήσει από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, η οποία έπαψε να ισχύει στην Ελλάδα στις 13.6.1970, αλλά και από το ίδιο το Συμβούλιο της Ευρώπης! Στη συνέχεια, συνήλθε η Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης, καλώντας και την Ελλάδα, η οποία ωστόσο με επιστολή της ανακοίνωσε ότι δεν θα έπαιρνε μέρος στη συνεδρίαση, θεωρώντας αυτήν άνευ αντικειμένου αφού είχε ήδη αποκηρύξει την ΕΣΔΑ. Έτσι, η Επιτροπή Υπουργών αποφάσισε να εκδώσει το Ψήφισμα DIII (70) 1 της 15.4.1970, επιβάλλοντας ως μείζονα πολιτικού τύπου κύρωση την δημοσιοποίηση της έκθεσης της Επιτροπής Δικαιωμάτων για την Ελληνική υπόθεση. Βλ. το παραπάνω Ψήφισμα σε :

<https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=953890&SecMode=1&DocId=638342&Usage=2> (πρόσβαση 05.03.2018)

²²⁵ Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 663

²²⁶ Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, Λιβάνης, Αθήνα, 2005, σ. 206

²²⁷ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 60

διαδικασιών αποτέλεσε το μέσο της κυριαρχίας του θρόνου στην πολιτική ζωή²²⁸. Προς αποφυγή αυτού του φαινομένου άλλωστε η αναθεώρηση του 1911 ανέθεσε τον έλεγχο του κύρους των εκλογών σε ειδικό δικαστήριο, αφαιρώντας τη σχετική αρμοδιότητα από τη Βουλή, με στόχο η τελευταία να μην είναι σε θέση να νομιμοποιήσει νόθα εκλογικά αποτελέσματα²²⁹. Η επιβίωση του προβλήματος αυτού αποτυπώνεται και στις προτάσεις του αναθεωρητικού έργου (σημειωτέον ότι η αναθεώρηση αυτή δεν ολοκληρώθηκε) της επιτροπής της Γ' Εν Αθήναις Εθνικής Συνέλευσης που προέκυψε μετά τις εκλογές του 1920, η οποία πρότεινε οι εκλογές να διεξάγονται από υπηρεσιακές κυβερνήσεις για τον περιορισμό της νοθείας²³⁰. Έμμεση νόθευση της εκλογικής έκφρασης του λαού αποτέλεσε στη συνταγματική μας ιστορία και η παρατηρούμενη, από το 1923 και συχνή έκτοτε, αλλαγή του εκλογικού νόμου κατά τρόπο ώστε να ευνοείται το κυβερνών κόμμα²³¹. Το πρόβλημα βέβαια επανέρχεται με δριμύ τρόπο τη δεκαετία του 1950 και του 1960 όταν ιδίως στις εκλογές του 1961 εφαρμόζεται το σχέδιο «Περικλής» του ΓΕΕΘΑ που προβλέπει επηρεασμό των ψηφοφόρων, κυρίως της ΕΔΑ αλλά και του Κέντρου²³². Το σχέδιο αυτό επιτυγχάνει τον επηρεασμό ψηφοφόρων με χρήση βίας και νοθείας άνευ προηγουμένου²³³.

Νοθεία όμως δεν παρατηρήθηκε μόνο στις εκλογικές διαδικασίες για την ανάδειξη της Βουλής αλλά και στις δημοψηφισματικές διαδικασίες. Για παράδειγμα το δημοψήφισμα της 22.11.1920 που διενεργήθηκε για την επάνοδο του Κωνσταντίνου αποτέλεσε, κατά την έντονη διατύπωση του Ν. Αλιβιζάτου, «εκλογική παρωδία»²³⁴, αφού υπέρ της επανόδου προέκυψε από τα αποτελέσματα ότι ψήφισε το 99% των ψηφοφόρων, γεγονός που οδηγεί στο παράδοξο ότι οι όλοι οι βενιζελικοί ψήφισαν υπέρ της επανόδου ή ότι η εκλογική τους δύναμη περιορίστηκε σε 1% μέσα σε τρεις εβδομάδες. Μνημείο νοθείας αποτέλεσε και το δημοψήφισμα της 3ης Νοεμβρίου 1935 που διενεργήθηκε από τη δικτατορική Κυβέρνηση του στρατηγού Κονδύλη για την κατάργηση της αβασίλευτης δημοκρατίας και στο οποίο υπέρ φαίνεται, κατά τα αποτελέσματα, να ψήφισε το 97,88% των ψήφων, πλην όμως σε αυτό δεν διασφαλίστηκαν ούτε οι υποτυπώδεις συνθήκες δημοκρατικής διεξαγωγής και αντιπαράθεσης²³⁵. Έντονα αμφισβητούμενο για νοθεία υπήρξε και το

²²⁸ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, ο.π., σ. 74, βλ. και Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, ο.π., σ. 663, όπου αναφέρεται ως «μη γνήσιες» οι εκλογικές αναμετρήσεις της πρώτης περιόδου της βασιλείας του Γεωργίου Α' (1868 και 1874).

²²⁹ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, ο.π., σ. 92

²³⁰ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, ο.π., σ. 111

²³¹ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, ο.π., σ. 115, βλ. και παραδείγματα ανεπιεικών αποτελεσμάτων στην κοινοβουλευτική εκπροσώπηση που οφείλονται στο εκλογικό σύστημα και αφορούν την ΕΔΔΑ σε Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, ο.π., σ. 89-90

²³² Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, Λιβάνης, Αθήνα, 2005, σ. 274

²³³ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, ο.π., σ. 92-93

²³⁴ Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, ο.π., σ. 122, Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, ο.π., σ. 238, βλ. παρόμοια κρίση σε Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, Λιβάνης, Αθήνα, 2005, σ. 233-234 και σε Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, ο.π., σ. 110

²³⁵ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, ο.π., σ. 159-160, βλ. και Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, Λιβάνης, Αθήνα, 2005, σ. 251 όπου χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι ο Υπουργός Εσωτερικών του καθεστώτος αναγκάστηκε να εξηγήσει γιατί ψήφισαν 413.597 περισσότεροι ψηφοφόροι από ό,τι στις εκλογές του ίδιους έτους, κάτι που σήμαινε αύξηση της συμμετοχής κατά 37%! βλ. και Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, ο.π., σ. 155, όπου το δημοψήφισμα χαρακτηρίζεται ως παρωδία, ενώ εκεί παρατίθεται το ίδιο αξιοπρόσεκτο

δημοψήφισμα που διενεργήθηκε το Σεπτέμβριο του 1946 για την επάνοδο ή μη του βασιλιά Γεωργίου Β' (68,5 % υπέρ της επανόδου), το οποίο πέρα από τη νοθεία στιγματίστηκε και για το γεγονός ότι σε αυτό ο λαός δεν κλήθηκε να αποφασίσει για το πολίτευμα της αρεσκείας του αλλά για την επάνοδο του βασιλιά ή όχι²³⁶. Τέλος είναι ευνόητο ότι τα δύο δημοψηφίσματα της χούντας των συνταγματαρχών (1968, 1973) δεν αντέχουν σε κριτική σε σχέση με το αδιάβλητο των διαδικασιών.

9. Εν γένει παθογένειες στη λειτουργία του πολιτεύματος και γενικά χαρακτηριστικά

Εισαγωγικά και ως ένα είδος πλαισίου, που εγκοιτώνει, όλες τα τις παθογένειες και τα γενικά χαρακτηριστικά της συνταγματικής μας ιστορίας, αξίζει να θυμηθούμε την εύγλωττη διατύπωση του Ν. Αλιβιζάτου για το «βαθύτερο χαρακτηριστικό της νεοελληνικής συνταγματικής ιστορίας» που είναι το «αίτημα του εκδημοκρατισμού», αίτημα που δικαίως χαρακτηρίζεται πολυδιάστατο, καθώς συνδυάζει την απαίτηση όχι μόνο για σεβασμό των ατομικών ελευθεριών αλλά ακόμη και την απαίτηση για ενεργό συμμετοχή στην πολιτική διαδικασία και ισότητα²³⁷. Αποτελεί στην ουσία ο εκδημοκρατισμός τον μεγάλο απόντα στην ελληνική συνταγματική ιστορία, υπό την έννοια ότι, τουλάχιστον σε μεγάλες περιόδους της, όχι μόνο δεν τηρήθηκαν οι εγγυήσεις των δικαιωμάτων και ελευθεριών αλλά και ουδέποτε τέθηκαν οι βάσεις για μια πολιτική διαδικασία ανοιχτή, συμμετοχική, ισότιμη, γνήσια, τέτοια που θα προκαλούσε – προσκαλούσε τους πολίτες να γίνουν σε μεγαλύτερο βαθμό κοινωνοί της πολιτικής διαδικασίας.

Εξειδικεύοντας τα παραπάνω αξίζει κανείς να σημειώσει ότι μια βασική και διαχρονική παθογένεια της λειτουργίας του πολιτεύματος αποτέλεσε η κυριαρχία της διαφθοράς, της συναλλαγής και της φαυλοκρατίας. Η περίοδος της απόλυτης μοναρχίας χαρακτηρίζεται από τον απολυταρχικό τρόπο διακυβέρνησης²³⁸, ο οποίος δεν ευνοούσε την ανάπτυξη διαφανών διαδικασιών στο κράτος. Υπό το Σύνταγμα του 1864 η κυριαρχία της φαυλοκρατίας αποτέλεσε βασικό χαρακτηριστικό της περιόδου²³⁹, που υπήρξε ανασχετικός παράγοντα στην προσπάθεια εκσυγχρονισμού. Ενδεικτικό είναι ότι στο τέλος αυτής της περιόδου όταν και έλαβε χώρα το κίνημα στο Γουδί το 1909, ένα από τα βασικά αιτήματα του Στρατιωτικού Συνδέσμου ήταν η κατάργηση της «συναλλαγής», του πελατειακού δηλαδή κράτους²⁴⁰. Το χαρακτηριστικό αυτό δεν εγκατέλειψε ποτέ το βίο τον ελληνικό πολιτικό και συνταγματικό βίο, γνώρισε δε ιδιαίτερη άνθιση, όπως θα αναλυθεί και υπό το Σύνταγμα του 1975.

Η διαφθορά, η συναλλαγή και το πελατειακό κράτος πρέπει να εξετάζεται συνδυαστικά με ένα άλλο διαχρονικό χαρακτηριστικό της ελληνικής συνταγματικής και πολιτικής ιστορίας, την αντίσταση των κάθε λογής οργανωμένων συμφερόντων στο να αποποιηθούν των προνομίων τους. Ο έντονος τοπικισμός και η απέχθεια των τοπικών προκρίτων προς κάθε μορφή κεντρικής εξουσίας που θα μπορούσε να θίξει τα κεκτημένα προνόμιά τους ήταν ήδη από την περίοδο των επαναστατικών

σημείο για την κατακόρυφη αύξηση της συμμετοχής, η οποία εκεί αποτιμάται σε 386.383 περισσότερους ψηφοφόρους, βλ. ομοίως και Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 292

²³⁶ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 54, Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 333

²³⁷ Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., 18

²³⁸ Σβώλος Α., Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, σε Αξελού Λ. (επιμ.), Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, οπ.π., σ. 75

²³⁹ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 79

²⁴⁰ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 82

συνταγμάτων ένα βασικό χαρακτηριστικό της περιόδου²⁴¹. Τα παραπάνω συνεχίστηκαν αμείωτα και κατά την περίοδο του Καποδίστρια, καθώς η δολοφονία του, σε συμβολικό επίπεδο, συμπύκνωνε την άρνηση των προκρίτων να αποξενωθούν από τα προνόμια τους και τις εξουσίες που μια παράδοση αιώνων τους είχε κληροδοτήσει²⁴² αλλά και στην περίοδο της συνταγματικής μοναρχίας του Όθωνα καθώς σε αυτή το Σύνταγμα έγινε το εργαλείο για τοπικούς παράγοντες και προκρίτους, το οποίο θα τους εξασφάλιζε την εκ νέου απόλαυση των προνομίων τους, τα οποία τους στέρησε, έστω και εν μέρει, ο Καποδίστριας και η Βαναροκρατία²⁴³. Κατά την αιχμηρή διατύπωση του Π. Κονδύλη, «τα «τζάκια» συμφιλιώθηκαν με το κράτος μόνο από την στιγμή που μπόρεσαν να το ελέγξουν, είτε ασκώντας επιρροή πάνω στη μοναρχία, είτε – ακόμα περισσότερο – μέσω του πελατειακού κοινοβουλευτισμού»²⁴⁴.

Ένα ακόμη βασικό και επαναλαμβανόμενο χαρακτηριστικό στην ελληνική συνταγματική ιστορία είναι η ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας έναντι της νομοθετικής και η εν γένει υποβάθμιση των αντιπροσωπευτικών θεσμών.

Η κρίση του κοινοβουλευτισμού και της δημοκρατίας ως απόρροια της οικονομικής κρίσης, των ταξικών αγώνων και της ανόδου φασιστικών καθεστώτων στο μεσοπόλεμο έφερε σε μεγάλο μέρος της Ευρώπης την τάση για ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας²⁴⁵. Στην Ελλάδα η ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας έλαβε χώρα με αντισυνταγματικό τρόπο τόσο στο επίπεδο της νομοθέτησης όσο και στο επίπεδο των δικαιωμάτων και ελευθεριών²⁴⁶. Ειδικότερα, όπως ήδη σημειώθηκε υπό το Σύνταγμα του 1927²⁴⁷ υπήρξε συστηματικά αυθαίρετη κυβερνητική νομοθεσία που έπαιρνε τη μορφή, είτε της απευθείας κυβερνητικής νομοθέτησης (π.χ. αναγκαστικοί νόμοι), είτε της νομοθέτησης κατά εξαιρετικά ευρεία εξουσιοδότηση από τη Βουλή, που συνεπάγονταν, κατά παράβαση του Συντάγματος τη μεταφορά της νομοθετικής εξουσίας στα χέρια της εκτελεστικής²⁴⁸, για την οποία ο Α. Σβώλος σημείωσε ότι οι πρακτικές αυτές βρίσκονταν ένα βήμα πριν την κατάργηση των ίδιων των δημοκρατικών θεσμών²⁴⁹. Και να μεν ο θεσμός αυτός δεν προβλέπονταν στο Σύνταγμα του 1864, ούτε από την αναθεώρηση του 1911 αλλά το πρώτον προβλέφθηκε στο Σύνταγμα του 1927 (άρθρο 77), πλην όμως η κατά εξουσιοδότηση νομοθέτηση είχε καθιερωθεί, κατά αντισυνταγματικό τρόπο, στην πράξη ήδη από τον 19^ο αιώνα και έλαβε μεγάλες διαστάσεις και μετά την αναθεώρηση του 1911 μέχρι

²⁴¹ Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., 27, βλ. και Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 21

²⁴² Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., 46, βλ. και Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 39

²⁴³ Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 661

²⁴⁴ Κονδύλης Π., Οι Αιτίες της Παρακμής της Σύγχρονης Ελλάδας, οπ.π., σ. 35

²⁴⁵ Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., 130, βλ. και Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 133, όπου χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι η απάντηση των ευρωπαϊκών κρατών στην οικονομική κρίση και στην συνεπαγόμενη αύξηση των διεκδικήσεων για την βελτίωση του επιπέδου ζωής, ήταν η αποδυνάμωση των αντιπροσωπευτικών θεσμών και της δημοκρατίας, ο ραγδαίος περιορισμός των δημοκρατικών ελευθεριών και σε κάποιες περιπτώσεις ακόμα και η κατάργηση του κοινοβουλευτισμού με την επιβολή φασιστικών και στρατιωτικών καθεστώτων (π.χ. Ιταλία 1922 και Μουσολίνι, Γερμανία 1933 και Χίτλερ).

²⁴⁶ Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., 144-146

²⁴⁷ Αξίζει να σημειωθεί ότι ορθά παρατηρείται ότι η εφαρμογή του Συντάγματος του 1927 ήταν σε αντίθετη φορά από το κατ' αρχήν περιεχόμενο του που πραγματοποιούσε βήματα εκδημοκρατισμού αλλά και ότι η ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας υπήρξε ομολογουμένως υπέρμετρη, βλ. Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 9, 131

²⁴⁸ Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 268

²⁴⁹ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 138

και το Σύνταγμα του 1927²⁵⁰. Είναι εξάλλου αξιοσημείωτο ότι την περαιτέρω ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας προσπάθησε να επιτύχει ο Ε. Βενιζέλος και με την ανεπιτυχή προσπάθεια αναθεώρησης του 1932²⁵¹.

Περαιτέρω, υπό το Σύνταγμα του 1952, μπορεί για παράδειγμα κανείς να διακρίνει την εξαιρετικά αποδυναμωμένη θέση της Βουλής και τον κυρίαρχο ρόλο του Βασιλιά, τα οποία αλληλοσυμπληρούμενα αποτυπώνουν τη βαθιά δυσπιστία προς τους αντιπροσωπευτικούς θεσμούς²⁵² από το συντακτικό-αναθεωρητικό νομοθέτη του 1952. Η διαρκής άνηση της αυτόνομης κυβερνητικής νομοθεσίας²⁵³ έναντι της συνήθους νομοθετικής (π.χ. το 1953 εκδόθηκαν συνολικά 322 νομοθετικά διατάγματα, ενώ ψηφίστηκαν 120 νόμοι, και το 1958 94 νομοθετικά διατάγματα και 20 νόμοι, το 1962 51 ν.δ. και 11 νόμοι και το 1966 99 ν.δ. και 28 νόμοι²⁵⁴) διαδικασίας, σε συνδυασμό με τη δυνατότητα του Βασιλιά να διαλύει τη Βουλή είναι βασικές παράμετροι αυτής της δυσπιστίας.

Στοιχεία αποδυνάμωσης ή υποβάθμισης των αντιπροσωπευτικών θεσμών υπήρξαν επιπλέον η ανυπαρξία της αρχής της δεδηλωμένης, η ένταξη της στο Σύνταγμα (παρά τη διαρκή προβληματική εφαρμογή της) μόλις το 1927 και η συνεχιζόμενη σε όλη τη συνταγματική μας ιστορία προβληματική εφαρμογή της, η μη τήρηση ούτε αυτών των συνταγματικών προβλέψεων που υπήρχαν στο Σύνταγμα και η περαιτέρω υποβάθμιση των κοινοβουλευτικών θεσμών (π.χ. «ανάπηρος κοινοβουλευτισμός²⁵⁵», «καχεκτική δημοκρατία»²⁵⁶, το «παρασύνταγμα» ως εμπόδιο σε κάθε σοβαρή προσπάθεια εκδημοκρατισμού του πολιτικού συστήματος), η νόθευση των εκλογικών διαδικασιών και η σπάνια χρήση και δη «γνησίων» δημοψηφισμάτων.

Στα παραπάνω θα πρέπει εμφιαστικά να προστεθεί, ως γενικό χαρακτηριστικό, της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας, η διαχρονική έλλειψη εμπιστοσύνης στο λαό ή στην ενεργό συμμετοχή του στις κρίσιμες καμπές της συνταγματικής ιστορίας και ιδίως σε ό,τι αφορά την κατάρτιση του Συντάγματος. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί το ζήτημα της «αναθεωρητικής» Βουλής του 1910. Αν και η διπλή αυτή Βουλή είναι στην πραγματικότητα συντακτική, και αυτό διότι δεν τηρούνται οι όροι για που θέτει το Σύνταγμα για την αναθεώρηση (άρθρο 107)²⁵⁷, εντούτοις επιβάλλεται ή καλύτερα μεθοδεύεται²⁵⁸ ο χαρακτηρισμός της ως αναθεωρητικής, που ως κύρια συνέπεια έχει ότι η Βουλή αυτή αυτοπεριορίζεται²⁵⁹ σε σχέση με τις επιχειρούμενες αλλαγές στο Σύνταγμα. Στην μεθόδευση αυτή πρωτοστατεί ο Ε. Βενιζέλος, ο οποίος λίγες μόνο ημέρες αφού συνήλθε η Α΄ Διπλή Αναθεωρητική Βουλή (1 Σεπτεμβρίου 1910), και ενώ επικρατούσε διαφωνία σε αυτή σε σχέση με το

²⁵⁰ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 136-137

²⁵¹ Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., 149

²⁵² Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, οπ.π., σ. 88-89

²⁵³ Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 367-368

²⁵⁴ βλ. για τα στατιστικά αυτά Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, οπ.π., σ. 94

²⁵⁵ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, οπ.π., σ. 105

²⁵⁶ Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, Λιβάνης, Αθήνα, 2005, σ. 272

²⁵⁷ Σβώλος Α., Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, σε Αξελού Α. (επιμ.), Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, οπ.π., σ. 88

²⁵⁸ Βλ. Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., 98, όπου το αντίστοιχα τμήμα της ιστορίας τιτλοφορείται ως «Η μεθόδευση του αναθεωρητικού έργου»

²⁵⁹ Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, Λιβάνης, Αθήνα, 2005, σ. 218, βλ. και Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., 101-102, όπου αναλυτικά παρατίθεται ο διάλογος μεταξύ ομιλητή και πλήθους, βλ. σχετικά και Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 85-86

χαρακτήρα της, εκφωνεί τον ιστορικό του λόγο στην πλατεία Συντάγματος, όπου δαμάζει τις φωνές του πλήθους που μιλούν για συντακτική Βουλή και ομιλεί για αναθεωρητική και διατήρηση του κληρονομικού άρχοντα²⁶⁰. Στα παραπάνω, για να αντιληφθεί κανείς το μέγεθος της επέμβασης, αξίζει να προστεθούν δύο εύγλωττες παρατηρήσεις του Α. Σβώλου, ο οποίος επισήμανε σχετικά, αφενός μεν ότι η αναθεώρηση του Συντάγματος χρησιμοποιήθηκε ως μάλλον ευφυής διέξοδος «*δια της εγκοίτωσιν*²⁶¹ της ακαθοριστού μεταρρυθμιστικής κινήσεως, παρά διότι απετέλει το κύριον φάρμακον της καταστάσεως», αφετέρου δε ότι η έξαψη της εποχής εκείνης στρέφονταν όχι μόνο κατά των παλαιών πολιτικών κομμάτων αλλά και κατά του Στέμματος και της Αυλής, και ότι αν η «επανάσταση» αφήνονταν «*άνευ της ρυθμιστικής επηρείας του προγράμματος του Ε. Βενιζέλου, ίσως κατέληγε έκτοτε εις την κατάλυσιν της βασιλείας, η οποία ήτο γυμνή κοινωνικών ερεισμάτων και έρημος πιστών οπαδών*»²⁶².

Η περίπτωση της Αναθεωρητικής Βουλής του 1946 είναι επίσης χαρακτηριστική. Το Μάρτιο του 1946 οι εκλογές που προκηρύχθηκαν δεν στόχευαν στην ανάδειξη Συντακτικής Εθνοσυνέλευσης, όπως προέβλεπαν οι Συμφωνίες του Λιβάνου και της Βάρκιζας αλλά Αναθεωρητικής Βουλής²⁶³, ενώ και το δημοψήφισμα που διενεργήθηκε το Σεπτέμβριο του 1946 για την επάνοδο ή μη του βασιλιά Γεωργίου Β' (68,5 % υπέρ της επανόδου), πέρα από τη νοθεία, στιγματίστηκε και για το γεγονός ότι σε αυτό ο λαός δεν κλήθηκε να αποφασίσει για το πολίτευμα της αρεσκείας του αλλά για την επάνοδο ή μη του βασιλιά²⁶⁴. Είναι δε ευνόητο ότι μια κοινωνία, η οποία διήλθε μια συνολικά ταραχώδη μεσοπολεμική περίοδο, πέντε χρόνια δικτατορίας, τρία χρόνια κατοχής και δύο σχεδόν χρόνια ανώμαλης μεταβατικής περιόδου, είχε την ιστορική ευκαιρία να καθορίσει, σε μεγαλύτερο βαθμό η ίδια, εκτιμώντας την ιστορική πείρα, τις προσήκουσες επιλογές του νέου Συντάγματος. Πολλώ δεν μάλλον που η μακρά διαδικασία της θέσπισης του νέου Συντάγματος, περιορισμένη βέβαια λόγω του αναθεωρητικού χαρακτήρα, κατέληξε στο συντηρητικών τάσεων και αντίθετο με τη γενική τάση των Συνταγμάτων της δυτικής Ευρώπης την επαύριο του Β' Παγκοσμίου πολέμου, Σύνταγμα του 1952²⁶⁵, που δημιούργησε ένα «ασύμπτωτο» που άρχισε να ξεπερνιέται με μεγάλη καθυστέρηση τις δεκαετίες του 1970 και το 1980²⁶⁶.

Στο ίδιο πλαίσιο της διαχρονικής έλλειψης εμπιστοσύνης στο λαό ή στην ενεργό συμμετοχή στις κρίσιμες καμπές της συνταγματικής ιστορίας εντάσσεται φυσικά και η νόθευση των εκλογικών και δημοψηφισματικών διαδικασιών που μόλις αναλύθηκε ανωτέρω, καθώς αυτή είχε ως συνέπεια η περιορισμένη συμμετοχή του λαού στον καθορισμό της τύχης της χώρας να γίνεται ακόμη πιο περιορισμένη και μη γνήσια. Στα παραπάνω μπορεί κανείς να προσθέσει πολλά μικρά και μεγάλα παραδείγματα, όπως την περίοδο της απόλυτης μοναρχίας που αποφασίστηκε

²⁶⁰ Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, Λιβάνης, Αθήνα, 2005, σ. 218,

²⁶¹ Δίκαια η παρατήρηση αυτή του Α. Σβώλου έχει χαρακτηριστεί ως δηλητηριώδης, βλ. Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 159

²⁶² Σβώλος Α., Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, σε Αζελού Α. (επιμ.), Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, οπ.π., σ. 87-88

²⁶³ Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 333

²⁶⁴ Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 54, Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 333

²⁶⁵ Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 364-366, 371, Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, οπ.π., σ. 82

²⁶⁶ Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 669

ερήμην²⁶⁷ οποιασδήποτε εθνικής λαϊκής αντιπροσωπείας, το Σύνταγμα του 1844 που αποτέλεσε Σύνταγμα «συνάλλαγμα»²⁶⁸, υπό την έννοια ότι στην ουσία το Σύνταγμα δεν ήταν έργο της κυρίαρχης συντακτικής συνέλευσης, την επιλογή του προσώπου του ανώτατου άρχοντα σε πολλές περιπτώσεις, κατ' ουσίαν, από τις μεγάλες δυνάμεις και την συχνή παρουσία των στρατιωτικών κινήσεων και πραξικοπημάτων που στέρησαν σε κρίσιμες περιόδους της συνταγματικής ιστορίας το συνταγματικό όργανο λαός από οποιαδήποτε αρμοδιότητά του.

Τέλος διαχρονικό χαρακτηριστικό της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας, που η αποφυγή του πρέπει να αποτελεί γνώμονα για το μέλλον, αποτέλεσαν οι μεγάλοι εθνικοί διχασμοί, που ξεκίνησαν ήδη από την επαναστατική περίοδο και τον εμφύλιο πόλεμο, συνεχίστηκαν με το εθνικό διχασμό του 1915 και κορυφώθηκαν με τον εμφύλιο του 1946-1949 και την εν γένει μετέπειτα διχοτόμηση του πληθυσμού σε εθνικόφρονες και μη, μέχρι την πτώση της δικτατορίας των Συνταγματαρχών το 1974.

10. Αντί επιλόγου

Η συνταγματική μας ιστορία λοιπόν, πλούσια σε παθογένειες, ιδιαιτερότητες, στιγμές ανόδου και πτώσης. Δεν αποτελεί όμως μια φιλολογική ή θεωρητική συζήτηση αλλά θα έπρεπε αποτελεί μια άκρως πρακτική πλευρά της συζήτησης για την επικείμενη αναθεώρηση του Συντάγματος. Κατά την άποψή μου, κάθε ολοκληρωμένη ή αποσπασματική πρόταση αναθεώρησης, δεν μπορεί παρά να εκκινεί από τις παθογένειες της συνταγματικής μας ιστορίας, να αναλύει το Σύνταγμα του 75 και να φθάνει έως τις ημέρες μας.

²⁶⁷ Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 77

²⁶⁸ Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 62-63, βλ. Αναστασιάδης Γ., Πολιτική και Συνταγματική Ιστορίας της Ελλάδας 1821-1941, οπ.π., σ. 58, όπου αναφέρεται ότι το Σύνταγμα αυτό δεν υπήρξε έργο κυρίαρχης συντακτικής συνέλευσης.